

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVIII-ik évf.

Május, Junius. 1883.

3-ik füzet.

A VALLÁSI RATIONALISMUS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN.

Irta: Gróf Goblet d' Alviella (Revue des deux mondes).

Első közlemény.

Mikor a puritán kivándorlás uttörői 1620-ban, szeptemberben a May Flower hajóra ültek, kis egyházuk feje, Robinson János, bucsu-beszédében arra kérte őket, hogy ne ragaszkodjanak vakon az ő prédikációjához, sőt Luther vagy Calvinus theológiához se, hanem buzgalommal fogadják, a mit az Urnak tetszeni fog új közbenjárók által nekik kijelenteni; mert ő teljesen hiszi, „hogy Isten még más világosságot is akar kisugároztatni a maga szent beszédéből“. Ez a nyilatkozat, mely nagyon jól talált a protestantismus logikájával, nem eshetett hálátlan földbe. Igen korai volt ugyan abban a korban arra, hogy azok nagy része, a kikhez intézve volt, azonnal gyakorlatba vegye, sőt hogy meg is értse. A Májusi Virág zárandokai, midőn a hivatalos egyház üldözései elől menekültek, az újvilág partjain nem vallásos szabadságot, hanem maguk saját vallási szabadságokat keresték, azaz, azt a jogot, hogy egy nézetök szerint való egyházat alkothassanak az anglikán liturgia és hierarchia belélegyedése nélkül.

A kormányforma, melyet magoknak adtak, valóságos demokracia volt; de első sorban theokratiai demokracia, s hasztalan keresnénk abban olyas valamit, a mi a modern észjáráshoz találjon, akár az állam és egyház közti viszonyt, akár a lelkiismeret jogát és az isteni tisztelet szabadságát illetőleg. A biblia volt legfőbb törvényök; ennek kellett sugalmazni, sőt pótolni az irott törvényeket. Első gondjuk volt, midőn valamely telepet megalapítottak, hogy maguknak templomot építsenek, mely csakhamar egyéni és társas életük központja lett. „Legelső választásuk volt a papnak és az öregeknek a megválasztása. Az isteni tisztelet költségeit a lakosok közösen hordozták; de polgári jogok csak a kommunikálóknak volt, és a vallásos társaság fentartotta magának azt a hatalmat, hogy a hitetleneket, bűnösöket, sőt a lágymelegeket is, kiknek egyedüli vét-

kök az volt, hogy nem érezték magokat „a kegyelem állapotában“, kebeléből kizárhassa. A legelső dissidensek, kik az új gyarmatban meg akartak telepedni — az anglikán egyház két tagja — azon hajón, mely őket oda vitte, visszaküldettek Európába. Drakoi törvények egész sorozata zárta be Uj-Angliát az anabaptisták, antinomisták, quákkerek és katolikusok előtt: a törvényszegés eseteiben a hittagadó ki volt annak téve, hogy megkorbácsoltatik, megcsonkittatik, vagy kényszermunkára szorítottatik, „addig, míg saját költségén vissza lehet küldeni.“ A káromkodó, a vasárnap meggyalázója, megbüntettetett, a büntetés néha halálos is lehetett. Ez a vad törvényhozás nem volt csak holt betű. Uj-Angliának a XVII. százban megvoltak Urbánai, Grandierei, Calasai, Labarrejai; Massachusettsben 1692-ig végeztek ki kuruzslókat.

Igazságtalanság volna azonban el nem ismernünk, hogy türelmetlensége, ridegsége, korlátoltsága mellett is, azon kor vallásos áramlatai közül csak a calvinismus volt alkalmas arra, hogy egy maroknyi emigransból egy nagy és szabad nemzet alapítóit teremtsen meg. Lehetetlen el nem ismernünk annak befolyását azon tulajdonságoknál fogva, melyeket az első emigransok feltűntettek és a melyek ezek utódaiban ma is uralkodnak, milyenek: az egyéni kezdeményezésben való hit, a munkához való nyakas ragaszkodás, a tanulásvágy, a nő tisztelete, és az élet komoly voltának érzete. Lenevethetjük azon aprólékos, gyakran boszantó szabályokat, melyekben a puritán szellem az erkölcsök megromlása ellen védfalakat látott; de mégis a puritanismus, azoknak a társadalomnak, melyek az ő jellegét felöltötték, két száz évig oly erkölcsöket adott, melyeknél őszintébbet, átalánosabbat, mondhatnók magasabbat egy nép sem ismert. Végre is neki köszönhetjük, hogy az embereket egyenlőkké és szabadokká tette. Nagyobbára bibliai tételekre alapított alkotmányokat a gyarmat életének első éveitől kezdve anynyira átjárta az önkormányzás eszméje, miszerint — a lelkiismeret szabadsága ellen való intézkedések kivételével — csaknem érintetlenül maradt napjainkig Uj-Angliában s a szövetség alkotmányánál, valamint az Unióban később alakult államok alkotmányainál is mintául szolgált.

A calvinismus vallásos szervezete éppen a népfőnség alkalmazása. A calvinista előtt a pap nem oly felsőbb lény, kit az a tény, hogy ordinálva van, természetfeletti tekintélyvel ruház fel; de egyszerűen a hivek megbizottja, a hozzá hasonlók között az első. A suffrage universel, vagy miként Milton mondja „Krisztus gyülekezetének összes szavazata“ szabja meg a társulat alapelveit, jeleli ki a

tisztviselőket, belé értve a papot is, ez szabja meg, hogy kiki mit fizessen, ez állítja meg a költségvetést, ez intéz el felebbezés nélkül minden függő kérdést. Sőt a puritánoknál, miként napjainkban a „congregationalistáknál — azok egyenes utódainál — az összes hitek nem alkottak egy felekezetet, egyházat, hanem egyes, egymástól teljesen független, autonom egyházakat. Könnyű átlátni, hogy ez a szervezet, mely ma is az amerikai egyház kiváló jellegének tekinthető, eleitől fogva menynyire ápolta a demokrátiát és menynyire egyengette a köztársaságnak az útát. Azonban ez lépcsőzetes terjedésével, egyszersmind a más egyházak jogi egyenlőségére is vezetett, a mely egyházak éppen ez elvből követelték, hogy tetszésök szerint értelmezzék a biblia szövegét; miután ez a rés meg lett, minden vallásos nézet polgári jogosultsága csak idő kérdése volt.

Kétségkívül az Ó-világ e tekintetben megelőzte az Új-világot, hisz úgy találjuk, hogy 1838-ban Bostonban egy polgárt még fogságra vetettek istentagadás büneért. Azonban míg nálunk az isteni tisztelet szabadsága az egyház ellenségeinek támadása után alapult meg; addig az Egyesült-Államokban természetes eredménye annak a fejlődésnek, mely a nemzet vallási elemeiből indult meg. Roger Vilmos pap, mikor 1636-ban Providence (ma Rhode Island) gyarmatot alapította, azon az elven, hogy minden vallás teljesen szabad; Penn Vilmos, midőn 1681-ben annak az államnak, mely ma nevét viseli, a törvényébe igtatta, annak megtiltását, hogy valamely vallás fentartásának költségei a közpénztárra róvassanak; „nehogy valamely felekezet a másik felébe emelkedjék,“ az első congressus alkotmányozói, kik megtiltották, hogy a szövetség tisztviselői esküt legyenek kötelesek tenni, s végre azok a helyi törvényhozók, a kik ezeket az elveket saját államaik törvényeibe felvették, éppen nem voltak skeptikusok vagy rationalisták; mindnyájan igaz hívők voltak, megvoltak győződve a biblia csalhatatlanságáról és a magok vallások felséges voltáról. Laboulayenak, de Laveleyenek és az amerikai demokratia többi dicsőítőinek igazuk van, midőn azt állítják, hogy az Egyesült-Államokban mind a polgári, mind a vallási szabadság a Reformatio leányai; de bé kell vallanunk, hogy a második sokkal fiatalabb.

De van még egy másfajta szabadság, mely bár fiatalabb, mégis követelheti ugyanazt a származást: az értelmi szabadság, a dogmatikai előítéletek elvetése, szóval a rationalismus. Ebben is megelőzte Európa Amerikát. Azonban ezt illetőleg is lényeges megkülönböztetést kell tennünk; a mi Continensünk népeinél, kik a modern műveltség élén állanak, a tudomány a vallással viszsás viszony-

ban fejlődött; míg az Egyesült-Államokban a legszabadabb vizsgálódás úgy tűnik fel, mint a vallásos fejlődés koronája. Már megmutattuk, (az író egyedüli tekintélyül két korábbi értekezéseire hivatkozik), hogy hasonló okok hatása alatt, hasonló viszonyok fejlődnek két, egymástól annyira különböző nép között, mint a milyen az angol és a hindu. Hasonló tanulmányt akarunk tenni az Egyesült-Államokon.

I.

Adjuk valamely vallási társulatnak egyedüli tekintélyül írott hagyományok bizonyos összegét s a hagyományok értelmének megállítást bizzuk az egyéni magyarázásra, értelmezésre; az értelmezések és magyarázatok sokféleségében multhatatlanul felhívásnak kell történni a józanokosság világosságához; ez azon büszkeségében, hogy a vallásos érzésnek segítségére kell mennie, jóhiszeműleg arra fog törekedni, hogy oly versiokat válaszson, melyek legjobban megegyeznek mind a hagyományok szellemével, mind az emberi ismeretek haladásával. Ís mivel ez utóbbiak folytonosan gyarapodnak; el jön az óra, a mikor a szabadvizsgálódás csak úgy tarthatja fenn a tudomány jogát, ha a hagyomány értelmét nagyítja, vagy a symbolismus szörszálhasogatása megé vonul. Így a válságot pillanatra el lehet csilapítani; de mihelyt a történelmi igazság vissza követeli jogát, azok a vallásos szellemek, a melyek szabad gondolkodási jogukat nem tudják feladni, kénytelenek kétségbevonni, ha nem is az isteni inspiratio valódiságát, legalább azoknak a lapoknak, melyekre le van írva, a hitelességét. Ekkor ahoz folyamodnak, hogy a szent könyv lényeges és mellékes részei közt különbséget tesznek, a szükség szerint önkényűleg határozván meg ezen két terület határait; és miután saját csalhatatlanságok ellen magában a szövegben kerestek bizonyítékokat az illetők, oda juttatnak, hogy valamely kijelentés lehetőségét is kérdésessé teszik, mignem a végtére a természeti vallás *c a t e g o r i a i* előtt állanak, melyeket nem lehet tudományos bonczolás alá venni; milyenek: az eredeti ok, a lény halhatatlansága és a kötelesség parancsoló természete, vagy Herbert Spencer ismeretlene is. — A dogmatikai ellazulás e folyamatát minden olyan vallásfelekezetenél észrevehetjük, melyek hagyományos szövegek tekintélyén alapultak; de sehol sem fejlődik folytonosabb és logikaibb módon, mint az új-angliai hitfelekezetek közt.

• Az első kivándorlók a maga teljességében hitték Calvinnak az eredeti bűnről, a kegyelemről és a praedestinatióról való tanait. De ez a szomorú fatalismus, mely szerint az ember képtelen levén ma-

gától a jóságra felemelkedni, teremtetőjének önkénye szerint el lenne rendelve az üdvességre vagy kárhozatra, inkább sértette az igazság és kegyelem leelemibb érzelmeit, hogy sem valamint Európában ugy Amerikában is erős reactiot ne idézzen fel; miként ezt az emberi szabadság és egyéni felelőség érzete megkövetelte. A puritanusok harmadik nemzedéke még nem halt ki, midőn a praedestinatio dogmája harcza keveredett hajdani ellenségével — az arminianismussal, és midőn az arminismus tért foglalt, a socinianismus nem lehetett messze. John Adams elnök pályája végén azt mondta, hogy 1750 óta sok pap és világi ember meg volt nyerve az unitarismusnak inkább vagy kevésbbé. Ezen fejlődés előhaladása kezdetben csak abból a hallgatásból volt felismerhető, mely a kérdéssé tett dogmák felett beállott. Meglehet, hogy a szabadelvűek megrémültek saját mérészségektől, vagy nem vetettek pontosan számot saját hitökkel. Sőt a száz végén is, midőn némely újabb keltü felekezetek, az universalisták, a „keresztények“ nyíltan elutasították a háromság domáját, az előhaladott calvinisták akkor sem akartak unitariusoknak tartatni, sőt szükségesnek vélték nem nyilatkozni határozottan tanaik mindazon pontjai felett, milyenek a praedestinatio, az örök kárhozat, a Jézus istensége, melyek a bibliában nincsenek tisztán kifejezve. „Csak a bibliai kitételek fejezik ki a bibliai titkokat!“, ezt felelték mindig, mikor ellenfeleik sürgették, hogy adják elé tisztán hitöket. Így a szerepek viszsás felcserélésével a rationalisták akartak szorosán ragaszkodni a kijelentés betüihez; míg az orthodoxok azt hirdették, hogy az embernek joga, sőt kötelessége annak értelmét vizsgálni s abból következtetéseket vonni le. De ezt az álláspontot nem sokáig tarthatták meg a szabadelvűek: és a valódi csatatér csakhamar feltűnt akkor, a midőn közlelről támadtatva, a vitába bevitték a természeti vallásnak és a történelmi birálatnak tekintélyét.

A Harvard-egyetem, mely csaknem egykoru a gyarmattal, de a mely mindig nyitva volt a legelőbbre haladott irányok előtt, 1805-ben a theologiai tanszékre dr. Ware urat ültette. „Mindazok, kikre Ware hatással volt — inja később egyik tanítványa, Ezra Stiles Gannet — soha sem feledik el azt a nyugodt méltóságot, a gyakorlati bölcseséget, a kellemes loyalitást, a barátságos rokonszenvet, a melyért nemcsak tisztelték, de valójában imádták. — Ez a világos, határozott szellem irtózott minden kialakuvástól akár az igazság felett, akár az emberekkel.“ Ilyen theologus képezte jövőre a nemzeti egyház papjait. Az orthodoxok lármát ütöttek és Andoverben egy másik theologiai iskolát állítottak, de a mely soha sem érte el ellenfele hirnevét. Egyszersmind templomokat kezdettek épít-

ni azok számára, kik a szabadelvű egyházakból önként kilépnek és oly helyeken, hol többségben voltak, mint Connecticut meg New-Hampshire államokban, egyházi törvényszékeket rögtönöztek, hogy a szabadelvű papokat a szélszékekről letiltsák. Megkísérelték, hogy ez eljárást bevigyék Massachusetts államba is, hol a szabadelvűség törzsszéke volt, de a kísérlet nem sikerült s csak siettette a szakadást.

Ez 1815-ben volt; Channing E. Vilmos ekkor 35 éves volt. Tizenkét év óta szolgált Bostonban egyik legszabadelvűbb s egyszerűsmind legfelvettebb egyházban. Korábbi viszonyai, lelki állapota, sőt vallási felfogásának széles volta nagy eszélyességet ajánlottak neki, hogy fentartsa a régi puritan gyülekezetek történelmi egységét. De a hypocrisis vádja, melyet dr. Morse nyilvánosan emelt a szabadelvű papok ellen, arra indította, hogy nyíltan követelje az unitarius elnevezést és hogy a reform-mozgalomnak az élére álljon. Mégis csak négy évvel később mondotta el Baltimore-ban azt a híres predicatióját,*) melyet az amerikai unitarismus program-nyilatkozatának tekintettek. „Ezt a beszédet megelőzőtt, valamint a követő beszédek közül — mond Gannet, azon kor egyik legjobb történetírója — talán egy sem okozott oly nagy hatást Amerikában.“ Miután Channing kijelentette, hogy minden fentartás és kivétel nélkül elfogadja azokat a tanokat, a melyeket a szent irás tisztán tanít, követelte, hogy azok értelmét épen úgy meg lehessen vizsgálni, miként bármely könyvét, azaz a józanokosság folytonos használatával. Isten a józanokosság itéletére bizta a kijelentés igazsága felett való határozást.“ Azonban éppen ezen ez okon visszautasította a calvinismus kedvelt tanait, hogy a szentírás lényeges tanításait, az Isten egységének, a lélek halhatatlanságának, Jézus ujjáteremtő küldetésének, az erkölcsi tökéletességnek és a teremtő atyai kormányzásának hivésében öszspontosítsa. Végül a keresztény erény szép festése után azt állította, hogy a valódi kereszténység inkább ezeknek az erényeknek a gyakorlásában, mintsem valamely *credo*hoz való ragaszkodásban áll. Beszédét ezzel végezte be: „Mindazokhoz, a kik engem hallgatnak, így szólok az apcstollal: mindeneket megpróbáljatok és a mi jobb, azt tartsátok meg. Mások bírálata és az emberek árulkodásai ne retentsenek vissza atyámfiai attól a kötelességtől, hogy magatok vizsgáljátok Istennek szavait. Ne gondoljátok, hogy büntetlenül elfogadhatjátok a körülettetek általánosan hirdetett véleményeket, abból az indokból, mintha a kereszténység ma már anynyira tisztázva volna a tévedésektől, hogy nem kívánna további fáradságos vizsgálatot. Sok töviset kell még elégetni, sok tisztátlanságot kell eltávolítani róla és

*) „Az unit. ker. vallás“ cz. a. l. „Ker. Magv.“ 4. k. 371. Ford. Simén D. Szerk.

sok olyan kápráztató ékitést, melylyel a rossz izlés a keresztény vallást elborította; el kell oszlatni a földi ködöt, melybe azt burkolták, hogy ez az isteni épület a maga valódi méltóságában, összehanggal teljes szabályosságával, kedves égi fényével tündökölhessenek szemünk előtt. Az egyház e dicső átalakulását Isten segedelmével várjuk az emberi szellem előhaladásától, a társadalom erkölcsi javulásától, az előítéletek és bigottság megszűnésétől, a mi annak következése lesz, s végül attól, a mi nem kevésbé fontos: az emberi tekintélynek a vallás ügyében való megdöntésétől, a hierarchiának és más emberi oly intézmények megbuktatásától, a melyek a többség sulyával az egyének szellemét elnyomják és a protestans egyházban pápai uralkodást alapítanak meg.“ Igen helyesen mondták, hogy ez a beszéd a modern társadalom vallási történelmében korszakot jelöl. Kétségkívül más keresztények is voltak, kik szükségesnek tartották, hogy a hit a józanokosság fejlődésével kiegyeztessék; de a kereszténység megalakulása óta egy egyháznak feje sem utasított vissza ily emelkedetten minden felekezeti türelmetlenséget, s nem izent ily nyilván háborút minden orthodox formaságnak. Calvin be — vagy vissza — vitte a demokratiát a kereszténységbe; Channing a szabadságot vitte belé.

Uj-Angliában eleitől fogva minden községben csak egy templom és egy pap volt. Ez időtől fogva a régi gyülekezetek megkettőztettek mindenütt. Boston, mely magát mindig az Egyesült-Államok szellemi fővárosának tartotta, egészen meghódolt az új eszméknek. Massachusetts államban százhuszonötgyülekezet szakított a calvinizmussal és ezek közt az a három első egyház, melyeket a „Vándor atyák“ alapítottak az amerikai partokon. Ezekhez kell adni azokat a számos egyházakat, melyeket az unitáriusok a calvinisták utánzásául minden olyan helyt építettek, a hol a hivatalos egyházat oda kellett hagyniok. A szomszédos államokban a haladás kevésbé volt feltűnő, de lassanként gyülekezetek alakultak Baltimoreban, New-Yorkban, Charlestownban, Philadelphiában, Washingtonban, el egészen a keleti városokig, e gyülekezetek a propagandának meganynyi központjai lettek. És 1825-ben — azoknak ellenzésére, kik attól félték, hogy ha egyházilag szervezkednek, azzal utat nyitnak az orthodoxia megszilárdulására — megalakult Bostonban az Amerikai Unitárius Asszociatio „az ismeretek terjesztésére s a kereszténység terjedésének előmozdítására.“

Az unitarius reform sajátlag két kísérletet tüntetett fel: egyfelől a keresztény vallásnak humanusabb, ésszerűbb s a kor kívá-

nalmaival megegyezőbb alakot iparkodott adni; másfelől, hogy a gyülekezetek alakulásának a vallásos érzelmek közössége, nem pedig a dogmatikai hit azonossága legyen az alapja. E két jelleg közül az első, melyet az egykoriak a merészebbnek tartottak, valódiilag kevésbé volt fontos az unitarismus jövőjére. Midőn az unitariusok az egyház theologiai alapját elvetették, az által megadták a vallásnak azt a szükséges ruganyosságot, hogy mindazokhoz az átalakulásokhoz alkalmazkodjék, melyeket a tudományos ismeret későbbi fejlődése követelhet; véghetetlenül fejlődő vallást csináltak abból, mint a milyen maga az emberi szellem. Ellenben doctrinalis ujitásaik — bár mily radikálisok lettek legyen is abban a korban — csak átmeneti állapotot képviseltek, s csak időpontot alkottak a szellem vallási fejlődésében. Channing és hitfelei sajátlag hiveségesek maradtak ahhoz a theologióhoz, melyet Locke a protestans egyházakkal megkedvelte. Ez iskola szerint, mivel minden fogalmaink az érzemények által keletkeznek, s mivel ezek nem képesek arra, hogy nekünk a véghetetlen- abszolút-lényről fogalmat adjanak, Isten csak természetfeletti kijelentéssel ismertethette meg magát az emberrel. És ezt a kijelentést nekünk a szentírás nyújtja, mely kijelentésnek hitelességét eléggé bebizonyította a prophetiák beteljesedése és a csodák megtörténte. De a józanokosság joga és kötelessége, hogy szokásos módon a kijelentés értelmét, terjedelmét magyarázza és meghatározza.

Könnyen felismerték a gyenge oldalát ennek az okoskodásnak, mely egészen a csodák mellett szóló történelmi bizonyítékok valóságán alapult. De meg kell gondolnunk, hogy e száz elején a bibliai exegesis egészen ujra kellett teremteni, különben is az Ujvilág első unitariusai egészen el levén foglalva a calvinismussal folyt küzdelemben, elég dolgot adott nekik az eredeti kijelentésre növesztett fatyuhajtások kiirtása. Midőn ez a küzdelem a kölcsönös kimerültség miatt csillapodni kezdett, akkor érkeztek meg Németországból a dogmák nyügéből jövőre kiszabadult vallásos kritikának eredményei és Kant iskolájának akkor a legnagyobb népszerűségben részesülő ideális theoriái. Az az eszmemozgalom, melyet e kettős áramlat az unitariusok második nemzedékében felkeltett, arra irányult, hogy a kereszténység megtartásával egy új vallást alapítson. Azt a tant értjük, melynek az amerikaiak transzcendentalismus nevet adtak.

II.

A korábbi érzéki iskola a lélekből tabula rasa-t csinált, egy tükröt, mely csak az érzékek által rávezetett benyomásokat tükrözi vissza, Kant „Kritik der reinen Vernunft“ czimű művé-

ben megostromolta ezt a szenvedőleges (negatív) lélektant, megmutatván, hogy az emberi szellem saját, veleszületett, a tapasztalattól független, még az eszme alakítására is szükséges szervezettel bír. Azonban abból, a mit a józanokosság transzcendentális fogalmaknak — az az olyanoknak, a melyek a tapasztalat körén kívül esnek, milyenek az általánosról, a véghetetlenről, az eszményiről való fogalmak — alakjában fel tudott fogni, nem következtette szükségképpen azoknak megfelelő tényleges valóságok létezését. Fichte, az ő tanítványa, még tovább ment a subjectiv idealismus után, a midőn azt állította, hogy szellemünken és annak törvényein kívül semmit sem ismerhetünk bizonyosan. Ellenben Jakobi s különösen Schelling azt állították, hogy a benső fogalmak létezésének szükségképeni következése, hogy tárgyilag valóságok is létezzenek úgy a szellemi, miként az érzéki világban. Ezek után Schleiermacher a vallás eredetét a véghetlentől való függésünk érzetébe helyezvén, arra törekedett, hogy a kereszténység dogmáiban való hitet az individualis kijelentés forrásában erősítse meg; de nem látta, hogy a léleknek az Istennel való egyenes közösségéről felállított tanával épen a dogmák alapját ásta alá. A transzcendentális idealismus, miután Németországban a tanszékeket meghódította, s a német theológiát megújította és az irodalmat fényre emelte, átment Fancziaországba, hol Cousin *raison in personelle* név alatt tündöklő munkájában meghonosította; átment Angliába, hol Coleridge apostola, Carlyle történetírója és Wordsworth költője lett. Azonban bármily jelentékeny volt is annak hatása az európai gondolkodás fejlődésére évszázunk legtermékenyebb és legteljesültebb irodalmi szakában, még sem hasonlítható össze ez a hatás azzal a befolyással, melyet az Uj-Anglia értelmi, vallási, sőt társadalmi szellemi munkásságának minen ágára gyakorolt.

Uj-Angliába a Coleridge és Carlyle munkáiban ment be évszázunk első harmada kezdetével. Az érdeklődés, a melyet ott felkelte, a bostoni legkiválóbb írókat arra indította, hogy a német- és franczia-nyelvet tanulják, hogy eredeti forrásból tanulmányozhassák az oly írókat, mint Jakobi, Fichte, Schelling, Herder, Schleiermacher, és De Wette, meg Cousin, Jouffroy és Benjamin Constant. A mozgalom, mely kezdetben bölcselmi volt, csakhamar kizárólag vallási lett. Az 1835-ik évtől kezdve James Walker, az erkölcstan tanára, a Harvard-egyetemen, megkezdte a harcot az uralkodó theologia érzéki módszere ellen; és ajánlotta, hogy ahhoz a bölcslemhez csatlakozzanak, a mely folytonosan eszünkbe juttatja a szellemi világgal való viszonyunkat. Az új módszer különösen azokat a szellemeket

csábította el, a kik legmeszszebb haladtak abban a rombolásban, a melyet a modern exegesis a kereszténység dogmáin megkezdett. Azokat a hagyományokat, melyeket az unitáriusok fentartottak, hogy vallási rendszerük alapjául szolgáljanak — a Krisztus eleve való létezését és a csodák hitelességét — a szabad vizsgálódás folytonos fejlődése megkezdette ingatni. Azok a szellemek, kik a dogmák ez általános hajótörésében hitők alapját megtartani vágyakoztak, miért ne fogadtak volna készséggel oly tant, a mely, a midőn mindenember számára megállítja a jogot, hogy közvetlenül érintkezzen az isteni lényvel, megengedte, hogy Jézus személye emberi mértékre szállíttassék le, a nélkül, hogy az inspiratio bűve tőle elvessék? Miért ne csábította volna el őket egy hatodik érzékről felállított elmés hypothesis, mely egyenesen a szellemi világba nyitván, az Isten lételének és a lélek hallhatatlanságának megállítására feleslegessé tette a csodák beleelegyítését.

Azt lehet mondani, hogy a transcendentalismus így az unitárius reform kiegészítője és szabályozójaként tűnt fel. Az unitárius vallás mindenekelőtt értelmi vallás volt, a követett bírálati és negatív irány következménye; theológiája, — ha csakugyan volt — a kirekesztés útján alakult, a menyinyiben a szabadvizsgálódás által elítélt tanokat rendre kirekesztette a keresztény hagyományok közül. A transcendentalismus világos, tényleges állítások útján haladott. Kiindulási pontul egy oly különös tehetség létezését vette fel, a mely arra képesíti az embert, hogy a szellemi valóságokat közvetlenül felfogja. Az által, hogy a spiritualismus három axiomáját — Istent, a hallhatatlanságot és kötelességet, úgy tekintette, mint „az öntudat tényeit“, azokat oly alapra állította, melyet a józanokosság is minden tapasztalaton felül állónak esmert el. E szerint a lelkiismeret mélységére és az eszményire szorítkozva, könnyen utat talált a mysticismus forrásához, a mely úgy látszik, hogy — különös tünet képpen, egy oly positiv népnél, mint az amerikai — soha sem apad ki az amerikai szellemben. Végül a *raison impersonelle* ről szóló tanával bément az új-platoni Ige nagyon is arianus fogalmába, melyet az unitáriusok kitöröltek a kereszténységből, hogy szorosan a négy evangelium egy istenségéhez ragaszkodjanak; s az által azokhoz a mystikus felekezetekhez közeledtek, melyek a protestanizmusban a belső megvilágosodás elvén alapultak: igaz, hogy ennek a belső megvilágosodásnak előnyét minden emberre kiterjesztette, míg ezek a felekezetek azt csak egy meghatározott vallás hiveire szorították. „A transcendentalismus, mondja egyik ki-

váló történetirója M. O. B. Frothingham, inkább talált valamely evangeliummal, mint valamely bölcselemmel. Meg volt benne az a határozatlan, mystikus jelleg, a mely megragadja a képzelődést és a mely nagyon is alkalmazkodik a contemplatio és tisztelet tényeihez. A kegyesség egyik ismertető vonása volt; szerette a hymnuszokat, a zenét, az illetett beszédet, a megalázódást, leborulást és jelképeket, a szabálytalan felgerjedés nyilvánításait, a szemlélődő csendeséget, a véghetetlenül való közösülés után való esengést.

Az unitarismusnak tehát egészen a német idealismus karjaiba kellett magát vetni. Az első unitárius nemzedékből azok, a kik ragaszkodni akartak az orthodoxiával szemben elfoglalt álláspontjokhoz s általában mindazok, a kik nem érzették, hogy a szentírás természet felett való volta hívésében megzavartattak, az új módszer terjedését több bizalmatlansággal, mint lelkesüléssel tekintették. Némelyek azt jószolták, hogy gyászos szakadások fejlődnek abból az unitarismus kebelében; mások, hogy az idealismusnak ez eláradása, miként mindenütt, skeptikus ellenhatást fog előidézeni. Channing maga, ki anynyira kiemelte az emberi lélek tekintélyét, nagyságát és isteni voltát, mégis élete utolsó korában dr. J. Martineau-nak, azt írta: miszerint neki úgy tetszik, hogy az idealisták arra törekednek, hogy az egyéni illetettséget tegyék a keresztény vallás helyébe. Volt ekkor Bostonban egy fiatal pap, a ki elhagyta gyülekezetét, hogy lelkiismereti agályai miatt az urvacsorát ne szolgáltatssa ki többé. Ez Ralph Emerson volt, a tanulmányok-essay-k ez írója, a ki Longfellowal, a költővel, egyharmad száznál tovább volt az amerikai irodalom vezetője. Első művének — *A természet* — 1836-ban történt megjelenésével azonnal kimutatta azt a hatalmas idealismust, mely neki a „transcendentalisták fejedelme“ czimét biztosította. Első tekintetre úgy tetszik, hogy az ő tana az új platoi bölcselet fel-frissítése. A természetet csak a lélek symbolumának tekinti; s az egyéni lélekben (soul), az általános lélek (oversoul) helyi nyilvánulását, kiterjedését. Az általános lélek, midőn értelmünk útján nyilatkozik, akkor lángelme, midőn akaratunk útján, akkor erény és midőn érzelmeink útján, akkor szeretet. De az ő pantheismussa lényegileg subjectiv, a menyinyiben a helyett, hogy az embert és a természetet elenyésztesse az Istenben, inkább arra törekszik, hogy a természetet és Istent egyesítse az emberben. Egész munkája az egyéni hajlamoknak, az emberi önkényességnek a dicsőítése, mint a melyek minden ismeretnek, művészetnek és erénynek a forrásai. Ez által kerüli ki a mysticismus megszokott szikláit és éppen ez által vett részt hazája és évszáza minden napi kérdésében.

Emerson hirneve tetőpontján volt, midőn 1838-ban a Harvardi egyetem kara előtt elmondta azt a beszédet, melyben a transcendentalismust legelsőbb helyézte ellentétbe nyilvánosan minden keresztény egyházzal, nem véve ki az unitárius egyházat sem. A szónok, mindeniket azzal vádolta, hogy a csodákat, azaz Isten közbejövetelet a természeti törvények szabályszerű közbejövetelel kívül keresték, és hogy gyanúsító tulszáikkal eltorzították Jézus egyéniségét, „ezt az egyetlen történelmi szellemet, a ki kellően méltányolta az ember értékét“, és végül azzal, hogy elhanyagolták az emberi léleknek és annak a viszonyának, melyben ez az isteni szellemmel van, teljes megismerését. „Ezen tévedések gyógyszerere a lélek, azután a lélek és ismét a lélek“. first soul, and second soul, and evermore soul. „Én azt a mestert keresem, a ki a mindenségben a lélek tükrét látja, a ki a gravitatio meg a sziv tisztasága törvényének egységét elismeri, a ki azt tanítja, hogy a kötelesség egy a tudománnyal, a szépséggel és a gyönyörrel.“

Ezt a felhívást megértették mindazok, a kiket az idealismus lelkesített, csakhamar megtalálták propagandájok központjait, melyeknek voltak a Transcendental-club és közlönyök, a Dial (óra mutató). A fiatal sereg előharczosai sorában feltűnt egy másik mystikus, Bronson Alcott, Platonak és Pithagorásnak lelkesült bámulója, a kiket Kant és az egész transcendentalis iskola egyenes őseinek tekintett; George Ripley és James Freeman Clarke, a kik először prédikáltak a német idealismust, azonban az egyik nagyobb reformatori szellemmel volt megáldva; a másik inkább szerette kimélni a hagyományokat; Sámuel Longfellow, ki nem lett ugyan olyan híressé, mint testvére, több hymnuszt és költeményt hagyott hátra, melyeket honfitársai becsültek; Orestes Brownson, heves propagandista, de ingatag jellem, a ki kezdetben egy presbyteriánus gyülekezetnek volt papja, átment a rationalismushoz, azután az universalismushoz, és nem elégedvén meg, hogy átváltozásait a legtulszobb transcendentalismusban folytassa, azzal végezte be, hogy — lelke nyugalma a római egyház kebelében kereste; William Henry Channing, az unitarismus alapítójának unokaöcscse, a ki idegen földön lett missionáriusa az új evangeliumnak, leendő ezredesse egy néger ezrednek az elszakadási háboruban; T. W. Higginson, a ki a mozgalom gyakorlati irányát képviselte, miként Sámuel Johnson, a legszulsobb individualismust, végül Bartol, Furness, John Weiss, Pierpont, Noyes, s mindenek felett Theodor Parker, a transcendentalismus apostola és prófétája.

Más részről az unitarismus conservatív töredéke megrémült: voltak unitáriusok, a kik azt kérdezték, hogy vajjon Emersont kereszténynek kell-e még tartani; éppen úgy, mint ez előtt husz évvel azt kérdezték, hogy vajjon önmagok az unitarismushoz tartoznak-e, vagy a „bostoni vallás“-hoz. A dolog még inkább elmérgesedett, midőn Parker 1841-ben a South-Boston templomban egy beigtatás alkalmával elmondotta predikációját, a keresztény vallás mulékony és állandó elemeiről. Az állandó elemek azok a vallási- és erkölcsi nagy erények, a melyeket Jézus, „a valóságos embernek e típusa“, saját lelkiismeretéből meritett és az emberiség szeretetével megelevenített. A mulékony elem: a kereszténység ritusai és dogmái, beleértve azt a hitet is, hogy a Biblia valamely különös kijelentést foglal magában, s hogy Krisztus természetegyedül áll a történelemben. M. W. Gannet szerint, ennek a beszédnek éppen akkora hatása volt, mint annak, a melyet ezelőtt huszonkét évvel Channing mondott el Baltimoreban. Ez uttal már nem azt kérdezték, hogy vajjon az író keresztény-e, hanem egyenesen hitetlennek, káromlóknak, istentagadónak tartották. A Bostoni predikátorok társulata azt vitatta, hogy ne zárja-e ki kebeléből. És mivel a társulat szabályai ezt nem engedték, hivatalosan lépéseket tettek, hogy ő maga kérje elbocsátását. „Nagyon sajnálom a társulatért, felelt ő, de az onus damnandi nem nehézkedhetik az én vállamra. Hisz ez által elismerném, hogy visszszavonulásomnak oka volt... bizonyos mértékig azonosítottak engem a vallási szabadsággal.“

Némely tagok azon gondolkoztak, hogy a társulatot oszlassák fel; ez által újra akarták szervezni azt, ennek az egész botránynak a szerzője nélkül. De a mérsékeltség szava győzött, a mit annak a rokonszenynek lehet tulajdonítani, melylyel az ifjabb nemzedékhez tartozó papok Parker iránt viseltettek, vagy Ezra Stiles Gannet közbenjárásának, a ki bár maga is a conservatív részhez tartozott, nagyon becsülte hivataltársa nyílt, egyenes jellemét. „Nem talál a mi nézeteinkkel, figyelmeztette heveskedő társait, hogy egyházi fegyelmet alkossunk. Mi elfogadtuk, legalább azt állítottuk, hogy elfogadtuk a szabadvizsgálódás elvét minden következményeivel.“ A társulat tehát semmit sem határozott a merész ujitó ellen, de Bostonban ezután minden szószék be volt előtte zárva. Ez az állapot így tartott egészen 1845-ig. A kizártnak párthivei akkor gyűlést tartottak, annak elhatározására, „hogy Parkernek ezután alkalma legyen, hogy magát Bostonban hallassa“, kibéreltek egy hangverseny-termet — a

Melodeont — azon reményben, hogy sikerülni fog neki ottan egy gyülekezet elemeit összehozni. Az első héten kezdve a hallgatók száma felül multa a várakozást, és a kitartás, melylyel minden vasárnap megjelentek, nyilván mutatta, „hogy a predikátor sikere nem a kíváncsiságból való érdeklődésnek, de tanai vonzalmas voltának köszönhető. Hat év után a terem igen szűk lett, s egy nagyobb helyiségbe kellett berendezkednie, a melyben 1852—1859. hirdette az új igéket ezrekre menő hivek előtt, azonkívül számtalan felolvasást tartott az ország minden részében.

Parkert a transcendentalis eszmék legszabatosabb, leglogikusabb értelmezőjének tekinthetjük. — Ő azt állította, hogy az Isten létele, a lélek halhatatlansága, a kötelesség parancsai magoktól megvannak az ember öntudatában. Azt a tényt, hogy Isten létezését elismerjük, a bölcsélet nyelvén a józanokosság látásának, — a régi theologia mythológiás nyelvén Isten kijelentésének nevezhetjük. Ez a tény semmi okon sem alapszik, semmi okoskodásból sem következik, hanem a józanokosságból. A hit megelőzi a bizonyítékot, mert a szemlélet nyújtja a tárgyakat, melyek felett okoskodunk“. Ezt az elméletet Parker nemcsak a theológiára és morálra alkalmazta, hanem a tudományokra, sőt a politikára is. Ez az elv lengette át első munkáját, a vallás ügyére vonatkozó dolgokról való értekezését, valamint halála után kiadott művét a transcendentalismus, a melyből kitűnik mind életének egysege, mind pedig szerepének fontos volta.

Parkernek predikálása 1847—1859. özszzeesik a transcendentalismusnak kiváló fejlettségével. Ez volt egyszersmind Bostonnak — mondhatnók — az amerikai irodalomnak aranykora. Ennek az évszázadnak a közepe Massachusetts állam szűk határában oly bámulatos felvirágzást látott, a mely ritkán ismétlődik valamely nemzet erkölcsi mivelődésében. Channing kimult 1842-ben, de bátran elmondhatjuk, hogy Parker nagyon méltóan helyettesítette őt a vallási rationalismus előharczosainak élén. A bölcsész és költő Emerson mellett a transcendentalismus elvét Bancroft bevitte a történelembe, Summer a nemzetközi jogba, Alcot a pedagogiába, Whittier a költészetbe, Margaret Fuller a kritikába, Olivér Wendel Holmes, mint humorista tünt ki. Prescott kiadta a spanyol hódítás történelme Mexikóban című könyvét. Hawthorne a románban annak lélektani elemző hatalmát alkalmazta, H. W. Longfellowban dicsősége tetőpontját érte el. Végül Massachusetts talált egy embert, a kít az Egyesült-Államok senatussába küldjön, Webster Dánielt, a kinél hatalmasabb szónok az Egyesült-Államokban még nem született.

Csak azokat a neveket idézzük, melyeknek viszhangja Európába eljutott. De ezek mellett a kitünőségek mellett az íróknak, felolvasóknak és szónokoknak egész serge megvitte a maga illetőségét vagy a Bostonban folytonosan terjedő irodalmi és bölcselmi munkálkodásban, vagy a különböző társulatokban, melyek ott alakultak a mértékletesség terjesztésére, a nő emancipatiojára, a népoktatás terjesztésére, a fogházak javítására, s mindenek felett a rab-szolgaság eltörlésére.

Nem nehéz felismerni, hogy a transcendentalismus nagy befolyással volt mindezekre a mozgalmakra, nemcsak azért, mert ennek a bölcseslemnek hívei azoknak az élén állottak, hanem mert azok a mozgalmak egyenes logikai következtései voltak egy oly tannak, mely azt állítja, hogy az emberek egyenlő tehetségekkel és egyenlő jogokkal bírnak. Ez a befolyás mutatkozik más oly kísérleteken is, melyek arra czéloztak, hogy a társadalmi szervezet alapelvei gyökerelesen reformáltassanak. Ott volt például Ripley, ki vagyonát arra költötte el, hogy a cooperatio elvén egy szabad községet alapítson; W. A. Alcott lemondván a jelen társadalom előnyeiről és terheiről, tömlöczbe vettette magát, mert nem akart adót fizetni. Egyébiránt ez az egész reformláz nem szoritkozott csak a rationalismusra. Oly ébredések, melyek a különféle felekezetek buzgalmát deliriummá fokozták, hullámokként vonultak végig az egész amerikai protestanizmuson; és Uj-Ánglia nem késett megvinni ahhoz a maga illetőségét a spiritismus hóbertjaiban és a szerelem szabaddá tételében. Mégis ennek a kornak az adja meg különös jellegét, a mit a vallási és társadalmi forrongás idejében egyebütt nem igen lehet feltalálni, hogy az erkölcsök lazulása nem esett össze az értelem izgatottságával. A calvinizmusnak, (bár elvesztette dogmai tekintélyét) hatalmas morális disciplinája mégis megmaradott a lelkekben. Az unitarizmus a hit dolgába érvényesítette a szabad vizsgálódást; a transcendentalizmus csak arra szoritkozott, hogy a nagy dolgok iránti lelkesülést egyesítse ezzel.

KOVÁCSI ANTAL.

FRANCZIAORSZÁGI PROT. EGYHÁZI VISZONYOK.

A francia protestans vallási társulatok gyülései, papi értekezletek. A Szent-Andrei isteni tiszteletek bézárása. Vernes urnak egy másik czikke a Nouvelle Revue-ben. A halottak.

Páris, 1883. május 1-én.

Szerkesztő úr!

Emberi emlékezet óta aprilis a kora minálunk a protestans különbözőféle társulatok évi közgyüléseinek; ilyenek a bibliai — az evangéliumot terjesztő — a jótékony, a köznövelési stb. társulatok. Ez időben tartják a papok is értekezletüket, a melyre a vidékről sok pap jön bé Párisba, a kiknek most van idejük, hogy a husvét-ünnepek után elhagyják ekklézsiáikat.

Ezelőtt 29 évvel az emberek kellemesnek és hasznosnak találták, hogy ezeken a különböző gyüléseken megjelenjenek, papok és világiak nézetkülönség nélkül sereglettek azokra. A papok értekezletének, például, legmélyebb és legélénkebb vitáiban soha sem szünt meg a legteljesebb udvariasság és szivélyesség uralkodni. Senki sem gondolt arra, hogy feltűnő módon kilépjék. Az, hogy kisebb, zárt külön gyüléseket tartsanak, habár némelyek gondoltak is reá, még nem volt gyakorlatba véve. Az emberek közölték egymással tapasztalataikat, aggodalmaikat és örömeiket, kétkedéseiket és reményeiket, s igen sokszor megtörtént, hogy némelyek habozásait, nyugtalanságait, másoknak szilárd, bátorító elhatározottsága eloszlatta. Es így egymást felvilágosítva és támogatva, mindnyájon érzették, hogy valóságos életük gyarapszik, és kellemes testvéri tevékenységben nyilatkozik. Az idők nagyon megváltoztak! A nyomorult és kicsinyes pártküzdelmek üreseké tették a gyülestermeket. Átalános panasz mindenütt. „Legjobb ügyekben tartott üléseink néptelenek.“ Igaz. De ki az oka? Ki emelt korlátokat, hogy meggátolja a sokaságot a részvételben, ki kívánt őszinte, jóindulaton kívül egyebet, bárkitől is, azért, hogy részt vegyen vallási gyüléseinkben, ki akarta, hogy az emberszeretetnek jelszava Shiboletth legyen? Ezekre mindenki megfelelt.

Annyival sajnosabb, hogy a különböző vallási testületek gyüléseit nem igen látogatják, mert azok közül több nagyon érdekes.

Lehetetlen itt bár rövideden is beszélni azokról a vallási társulatokról, a melyek közgyűléseiket Párisban tartották. Csak arra szoritkozom, hogy alkalmilag a párisi bibliai társulatról emlékezzem meg, először mert — ha nem csalódom — mindenik között a legrégebb; s mert elnöke egy minden tekintetben kitünő ember, Báró F. Schickler, kinek az a szokása, hogy minden közgyűlés alkalmával beszédet tart, melyek az eszmék emelkedettsége, vallásos jellegük és addig nem közlött történelmi adataik által kitünők. Az érdekelttség fokozására ez évben a társulat titkára — a maradandó műveiről ismeretes tudós O. Douen ur, egy nagyon érdekes tanulmányt olvasott fel a bibliának egy fordításáról, melyet a párisi papok s a mi különös, egy ismeretes katolikusnak, Richard Simonnak közremunkálásával, néhány évvel a Nantesi edictum visszavonása előtt megkezdettek. Ezt a fordítást épen akkor akarták kinyomtatni, midőn a Nantesi edictum visszavonása meghusította a papok munkáját s az egész serget szétszórta.

Még felemlitem a protestans jótékony-egylet gyűlését; ez egylet megalapítása a fájlalt ifj. Coquerel Athanasius műve, a ki maga köré gyűjtötte hiveit, egy jótékony egyesületté. Ez a társulat lassanként meggyarapodott és egy árvaházat alapított, mely A. Coquerel nevet visel. Ennek a társulatnak aprilis 12-én tartott közgyűlésén nagy érdeklődéssel hallgattak egy szellemes és jól szerkesztett tanulmányt Theodorus Beza költészetéről tanár Viguieről.

Van egy más társulat, mely igen népes és rokonszenves közönséget szokott összegyűjteni közgyűléseire. Ez a francia protestans történelmi társulat — az idén nem aprilisben tartotta közgyűlését, hanem elhalasztotta octoberre; helyéül kijelelte a Cevennes-eket, a 16. és 17. száz vallási küzdelmeinek e nagyszerű szinpadát. Nem tudom eléggé ajánlani azoknak az idegen protestansoknak, kik Párisba jönnek, hogy ennek a társulatnak a könyvtárát (Vendome tér 16. szám.) meglátogassák. Valóságos kincstár ez, a francia nyelvű protestantismus mindenféle okmányaiból a 16. száztól napjainkig.

A miként fennebb mondtam, a papi értekezletek Párisba szoktak tartatni, akkor, midőn a vallási társulatok közgyűléseiket tartják. A papi értekezletek rendesen délelőtt tartatnak, a vallási társulatok gyűlései estve. A papi értekezleteken, melyek korábban népesek voltak, most csak nagyon kevés pap jelenik meg, világi mondhatni senki. A szabadelvű papok nem meunek oda, abból az egyszerű okból, mert a zsinat tartása óta, minden megjelenőt kötelezni akartak egy jelszóra, az 1872-ben megszavazott confessiora. Ezért az értekez-

letnek csak másodrendü érdeke van, mert nincs benne ellenzéki vita. A reformatus értekezletek általános elnevezést vettek fel; nem tudom miért, hisz a szabadelvüek nem vesznek benne részt, legfeljebb ezért használhatja e czimet, mert a szabadelvü ekklézsiák papjainak joguk van megjelenni. Mindenesetre, a reformatus értekezlet ez évben oly érdekes volt, a milyen ezelőtt soha sem.

A kitüzött tárgyak egyike volt: „az irások inspiratioja“. Előadó egy synodusi pap volt, tehát egy olyan pap, a ki aláírta volt azt a hitcikkelyt, mely a tagokra az irások teljes inspiratiojáról való hitet kötelezővé teszi. Az előadás érdekessége abban állott, hogy az előadó nem habozott elítélni e theopneustiát, úgy, a hogy azt az orthodoxia eddig fentartotta, kimondotta egész nyíltsággal, hogy ezt a felfogást nem lehet megengedni s azt tényekkel is bizonyította. Mitán a teljes inspiratio ily módon el lett ítélve, magától értetik, hogy az előadó a vonatkozó canon dogmatikai értéket, ha nem is semminek, de mindenesetre nagyon csekélynek nyilvánította. Eladását azzal zárta bé, miszerént elfogadta azt a tételt, melyet a szabadelvüek már régóta megállítottak, hogy az Isten igéje a szentírásban van, de a biblia nem mind Isten igéje. A nélkül, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonítanak ez előadásnak, mint a minő megilleti, el kell ismernünk, hogy azaz idők egyik jele. De az teszi az ügyet kiválóan érdekessé, hogy mindazok a szónokok, a kik a vitában részt vettek, egynek kivételével, mindnyájan elfogadták annak általános teteleit, azaz, a régi theopneustia egyenes és határozott elvetését. És e szónokok közül néhány nagyon ismeretes a protestantismusban. Ha az orthodoxok logikusok volnának, természetes következtetéseket kellene levoniok azokból az elvekből, a melyeket nyilvánosan felállítottak. Egyházi szempontból az első következtetés lenne, hogy a szabadelvü papokat ne zárják ki a hivatalos szószékekből; de ez igenis nagy követelés lenne irányokba. Dogmatikus körök még nem terjed eddig. Bé kell várunk, mig az idő megteszi a maga munkáját. Ne feledjük, hogy midőn az orthodoxia épületén valamely kő kimozdul a helyéből, előbb-utóbb legurul onnan. A most megmozgatott kő nem a kisebbek közül való. Az áprilisben tartott papi értekezlet azon tagjai közt, kik a teljes inspiratiót elvetették, még a szabadelvüek közt is csak fokozati különbség van a szakadást illetőleg, mert ez szakadás kérdése. Ez egyszersmind azt is bizonyítja, hogy az orthodoxok alkalmazkodhatnak ugyan a mult idők eszméihez, de még is haladnak, a haladás viszi őket, bár akaratok ellen, de mégis viszi. Követik a szabadelvüeket, bár távolról, de követik. A mai orthodoxia nagyon

messze áll attól az orthodoxyától, mely ezelőtt 29—30 évvel uralkodott. A helyett, hogy türelmetlenek és dacosok legyenek a szabadelvűekkel szembe, az orthodoxok köszönettel tartoznak azoknak, hogy útat törtek nekik, melyről nagy akadályokat kellett elhárítani terhes és lelkiismeretes munkával. Ha a szabadelvűség csak az útat egyengette volna a szent könyvek történelmi értékének helyesebb, emelkedettebb és szentebb megértéséhez, már az által is szép dolgot cselekedett; de éppen ez által még többet, még jobbat művelt; megtisztította és felemelte a vallásos érzést, az embert erkölcsösebbé tette az által, hogy a személyes felelősség elvéről terjedelmesebb, mélyebb fogalmat adott.

A Lutheranus papi értekezlet, mely a református egyházé után tartatott, semmi kiválót sem tüntetett fel. A szabadelvű és orthodox irány közti ellentét a lutheranusoknál nincs annyira kifejlődve, mint a reformátusoknál, vagy legalább csak bizonyos egyes esetekben nyilvánul. Nem azért, mintha lutheránus testvéreink között is ne lennének a tekintélynek hajthatatlan hívei, kik mind azt elítélik, a mi szűk értelmi körökön kívül esik, de mivel kevesebben vannak, mint a reformátusok, azért papi értekezleteik csendesek. A tárgyalt kérdések közt legérdekesebb volt Luther születése százados évfordulásának megünneplése.¹⁾ Elhatározták, hogy ez ügyben egyetértenek a Montbelliardi egyházzal, hogy a XVI. százban a vallási szabadság nagy előmozdítójának ünnepét megüljék. Az e tárgyban hozott határozatok legjobbika az, hogy a reformációról egy népszerű füzetet nyomtatnak, s azt feles számban kiosztják.

A Szent-Andréi terem, a melyben a szabadelvű protestansok isteni tiszteletöket tartották, azután, hogy a Párisi consistorium minden hivatalos templomból kizárta őket, felhagyatott. Az utolsó predikációt A. Dide pap tartotta ott husvét első napján. Ezt a helyiséget 1870-ben január 30-án iktatták fel isteni tiszteletek tartására; az ifj. Coquerel beszélt, a ki előtt az akkor hatalmas orthodoxok Párisban minden szószéket elzártak. A terem tizenhárom évig találkozási helye volt a szabadelvű protestansoknak, a kik Páris minden részéből oda gyültek, hogy oly papokat hallgassanak, kik hitöket és reményeiket osztják. A franciaországi szabadelvű papok rendre vol-

¹⁾ A párisi theologiai fukultás is elhatározta, hogy Luther születési évfordulóját megüli november 8-án; Menégoz tanár, a ki a megnyitó előadást fogja tartani, erről a tárgyról fog beszélni: Luther theológiájának szelleméről.

tak alkalmazva a Szent-Andréi egyházban. Bizonyos napokon a terem igen kicsiny volt arra, hogy befogadja mindazokat, a kik oly papokat vágytak hallgatni, mint Coquerel, Fontanès és Dide ur. A Szent-Andréi rendes pap a Coquerel halála után Dide volt, kinek prédicatioit nagyon szerették sajtászerüségéért.

Bajos dolog lenne teljesen megismertetni ezeket a predicatio-kat azokkal, a kik nem hallották. Semmiben sem hasonlítottak a rendes predicatiokhoz. Dide mindig rögtönözve tartott beszédeit a körülményekből, napi eseményekből, egyházi politikai tényekből, vagy kiváló társadalmi jelenségekből vette, s ezekből a konkrét elemekből bámulatos módon feltüntette mindenkinek kötelességeit, melyeket a Krisztus szelleme által felvilágosodott lelkiismeret előír. Ezeket oly nyomos logikával fejtegette és oly élénkséggel adta elő, hogy hallgatóit megkapta és mindvégig lekötve tartotta. Dide ur különben régi, Franciaországban jól ismert conferencier; az ország nagyobb városaiban tartott felolvasásokat. És mivel az állam és egyház különválásának határozott híve, nem fogadta el, hogy oly egyházban legyen pap, a melyben az állam fizeti a papot. A Szent-Andréi terem bezárása óta nem folytatja a papi hivatalt. A bizottmány meleg köszönetének kifejezésével vett tőle búcsút.

Mióta az oratoroi templom ismét megnyílt a szabadelvűek előtt, a Szent-Andréi isteni tisztelet fentartása nem volt indokolt. Jól tették, hogy ezt a gyülestermet elhagyták, a mely különben is nagyon sokba került. Egyébaránt mindazok szívében, kiknek az épülésre hosszasan más templomuk nem volt, a Szent-Andréi épület kellemes s egyszersmind bús emlékeket hagy hátra; kellemest, mert vallási szabadságuknak menhelyül szolgált; búsat, mert heves küzdelmeknek és égető igazságtalanságnak korát juttatja eszökbe.

Vernes Móricz nem tudta szó nélkül hagyni azt a sok bírálót, melylyel mindenfelől megtámadták a theologiai fakultás megnyitására tartott előadásáért. A Nouvelle Revue 1. áprilisi számában kísérlette meg eszméi megmagyarázását. Súlyosbitotta hibáit a helyett, hogy igazolta volna. Sajnálni lehet, hogy cikke írása közben nem jutott eszébe Pascal e mondása: „az én gyületem!” mert akkor megkimélhette volna hallgatóit attól a kellemetlenségtől, melyet ezek érzettek, mikor olvasták. Nem megengedhető, hogy valaki magas talapzatra helyezkedjék s magának gazdagon tömjénezen. Cikke első részében támadást intéz Pressensé ellen, utolsó jeles munkája, „Les origines“ megjelenése alkalmából; a második rész-

ben ismét kiadja megnyitó előadását, ismét kiemelvén materializmusát és megkoszoruzván skepticismussát. Mindezt hamis elvekre alapította s még hamisabb okoskodással vitatta, s oly elbizakodottsággal állította, mely semmiről sem kételkedik. Ezért Pressensé néhány sorban felelt neki a Revue Chrétienne április 10-ki számában, feletét így végezte be: „Ezek után Vernes bámul, hogy az egyház nem fogadta rokonszenzettel apostolkodását. Ha az apostolságra elégséges volna, hogy az ember bátran állítson valamit, megkapná e czímet, de erre egyéb kell.“

Április hónapban sok olyan ember halt meg, kik Franciaországban, sőt azonkívül is mint ujság- vagy regényírók nagyon ismeretesek voltak. Csak kettőt akarok idézni azok közül, kiknek mindenike különböző módon nagy hirben állott még Franciaországon kívül is. Az első egy ujságíró, a ki nagyon elhiresedett, Veillot Lajos a L'Univers napilap főszerkesztője 40 év óta. A bigott clerikalizmus a maga durva erőszakoskodásával egészen meg volt benne csontosodva. Ennek az embernek rengeteg vagyona volt. Csekély származásu, minden tanultság nélküli ember létére 40 évig kormányozta a francia katholicizmust, orruknál fogva vezetvén a magas és alsó papságot, s keményen ostorozván mindazokat, a kik merészkedtek másképen vélekedni, mint ő; tanu erre Dupanloup püspök. A papok, püspökök, cardinalisok, maga IX. Pius az ő keze alatt servum pecus lett. Bámulatos könnyűséggel írt. Irálya nem szabatossága által tündöklött, de oly vakmerőséggel birt, mely nem retten vissza semmi képtől, semmi kifejezéstől, bármennyire sértse is ellenfelét. Mielőtt olyan vallási író lett volna, a milyennek ismertük Veillot-t, ledér költeményeket és meglehetősen sikamos regényeket írt, s első iratai pajzán nyelvét és szellemét a vallási politikában is megtartotta. XIII. Leonak pápává lételével sokat veszített befolyásából. A katholicizmusban a legjobbak már régóta át kezdték látni, hogy megnyit árt az egyháznak nemcsak a mód által, melylyel védelmezi, hanem azon képtelen dogmák által is, melyek elfogadására oly hatalmasan befolyt. Dühös, hajthatatlan, durva harczoza lett annak a három újdonságnak, melyeket nagyobbára neki sikerült hitcikkelyek alakjában a katolikus öntudatra reá erőszakolni, ilyenek: a szeplőtelen fogantatás, a Lourdesi megjelenés, a pápai csalhatatlanság. Veillot Lajosnak több munkája maradt, értéktelenek s már feledésbe is mentek. Scherer, a ki napjainkban egyike a legjobb kritikusoknak, azt mondotta Veillot munkáiról, hogy egyetlen eszme sincs bennök.

A másíknak, a kiról beszélni akarok, egészen más hirneve volt. Ez Sandeau Gyula, igen kedves író, a francia akadémia tagja, a ki kellemes, finom regényeket és szindarabokat írt, melyek erkölcsi irányukért becsültetnek.

Saját munkáin kívül egy más körülmény is befolyt arra, hogy neve az utókor emlékében éljen. Neve elválhatatlanul összszeforrott egy hirneves író nevével, George Sand aszszonyéval. A dolog így történt: Sandeau fiatal korában szoros viszonyba jött George Sanddal, kit tulajdonképen Dudevant bárónőnek hívtak, együtt két regényt is írtak. Barátságuk megkezdvén hűlni, elváltak egymástól. Dudevant aszszony azután kiadta számtalan munkáját, melyekkel irodalmi hirnevét megalapította; de adoptálta a Sandeau nevének felét: Sand. Ezt a nevet örökre megtartotta s híressé tette. Igazam volt, midőn azt mondtam, hogy a George Sand dicsősége sokat tett arra, hogy Sandeau neve és munkái felujuljanak.

CHARRUAUD DEZSŐ.

K Ö L T E M É N Y E K.

A munkás dala.

Más hadd szégyelje rongyait,	S ha élvezem a földi jót,
Én tisztán hordozom.	A másnak kenyerét:
Más simogassa bársonyát,	Lelkem kibontja szárnyait
Én nem sohajtozom.	S dalolva száll feléd;
A tisztos munka megtanít:	Feléd kit áld, hirdet napod
Mily kincs egy jó izom,	Kelése, alkonya;
S darabka száraz kenyerem	S atyának sejt a kis madár
Jól izlik, jól bizon.	S a mezők liljoma.

Jékey Aladár.

Bizalom Istenben.

Leteszem a könyvet,	Künn vad zivatar dúl . . .
Fáradt testem, lelkem:	Szeretteim itt benn
Üdülést az álom	Édes nyugalommal
Karjain kell lelnem.	Pihennek csendesen.

Hadd dúljon a vihar! . . .
 Mi attól nem félünk;
 Ki annak parancsol:
 Őrködik felettünk . . .

Rédiger Géza.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LXVII.

A sinfalvi templom elfoglalását ajánlja Dindár Dávid.

Litterae Missilles Tit. D. Alexii Dindar, quibus declarat Plebis S. S. Aranyas incapacitatem adneo Erigendam Ecclesiam Várfalvensem.

Excellentissime ac Illustrissime L. Baro Episcopo et Consiliarie Gubernialis! Domine Dne ac Patrone Gratosissimi!

Excellentiad romlat (igy) Hazánkhoz különös Szt. szándékának előmeneteliben való örvendetes fáradságát hathatosan tapasztalván, Bátorkodom mint legfőbb lelki vigasztalónkhoz folyamodván jelenteni, hogy ha egyedül az Lelkeknek igaz litre való megtérése czélja Excellentiádnak, ezen mostoha Anyáról édes anyára szállat (igy) szegény Székünkben, egy helyben hamaréb meg nem tapasztaltatthatik, mind (igy) itten felső Sinfalván, az kik mostan is az templomokkal egy Religion lenni kívánnak; Úgy hogy hama (igy) itten lévő templomak elvétettetik, magak is hajlani készek. — Melyet kegyelmes Uram ezen legfőbb okból bizonynyossabbá is teheti, mivel ezen falusiaknak, ha említett szándékok nem lenne is, az szegénység őket mégis erre kényszeríti, inkapáxak lévén az magok mindennapi szükségek potlására is, reménlem annálinkább egy Uj Templom erectiojára. Az Várfalvi legszükségesebb beneficiumak igy is megmaradhatnak az Sinfalvi Ecclesia számára, mivel különben is kellett volna onnét excindáltatni. — Az Várfalvi Unitaria Templomat az mi illeti, ha elfoglalodnék is, az egy külső különös haszonnál egyebet reménleni nem lehet, az Egész Székünkben oly gazdag emberek nem lévén s mandhatom Religiojokban is vakmerőbbek, magaknak mást építeni még Dicsőségeknak tartanak. — E mellett az Excellentiád kegyessége kénisztet bátorit az említett okokon kívül az itten Sinfalván hasznasabb Templomnak fundatiojára (igy) okok (igy) alázatos megjelentése is. Elsőbbszer oly közepin lévén ezen falu Kövend, Rákos, Várfalva, Mészkö, Szt-Mihályfalvák között, hogy mindenik faluból sub spatio unius quadrantis horae concuralhatnak. — Másodsor akkor mellyik faluban a specificáltak közül lenne az Templom, olylyan hamar és oly commode egyben nem gyűlhetnének az hivek, mint Sinfalvára, az melly okra való nézt is különben történhetvén, talám még sok megtérőknek is az magak szavak szerint szándékok változhatnak. — Harmadsor utolsó szükségiben és az szegény Lelkeknek legnagyobb vigasztalására való segítségek innét hamarább érkezhetik mindenik felé, mind másakarmely faluból, a mely mindenek felett legszükségesebb. Negyedszer történhetnék pedig ex distantia loci ebbeli fogyatko-

zás miatt örök veszedelmek sokaknak. ^{Förzejámulhat} Accedálhat ezen szent intentionak nagyobbára itten Sinfalván való fundatioja csak abból is, hogy 1720. esztendőik között usque ad annum 1739 valamelyik esztendő táján parancsolt is volt némely okokra való nézt az itten levő templom elvétele iránt az Méltóságos kir. Gubernium, egyben lévén ^{szándék} foglalva néhai istenben elnyugodt Dindár László nagy atyám mellett az Sinfalviak ellen az Aranyasnak házunkról más árkára vitele iránt való Commissiojával. ^{úgy} Exmittáltattanak volt is ezeknek oculatiojára néhai Thoroczka János ur eo Nagysága, még életben levő Méltóságos báro Miske Imre ur eo Nagyságával együtt, az mely reménlem meg is léssen az Guberniale Archivumban.

Mely csekély betüim által tett alázatos jelentésimet Excellentiád lábai eleiben bátorkodom egyedül csak mind régtől fogva ohajtott Anyaszentegyház főbb előmenetelét kívánó lelkek vigasztalására nyert édes atyánk eleiben terjeszteni, különös kegyelmességének engedelmes grátiáját Excellentiád előtt mély Veneratioval Instálván, persevero

Excellentiae ac Illustr. Vestrae
Sinfalva 14-a May

humillimus Servus
Sacr. Rom. Imp. Nob. David
Alex Dindár.

Eredetije az erdélyi kir. főkörmányszék levéltárában 27—749. sz. alatt.

A kolozsvári unitár. Colleg. könyvtárában levő hiteles másolat.
B. G.

LXVIII.

Péchy Simon eredeti levele a gróf Teleki-család levéltárában.

1.

1637. Aprilis 20. Szentersébet.

Generose Dne fili, plurimum dilecte observand etc.

Kegyelmed leveléből a Szeredai széknek megindulását értem; a minémü exmissio volt Vas György uram ellen a széktől, sohu most ilyen hirtelen arrol való attestatiot fel nem találom ilyen beteg állapotomban; nem kicsint is busulok miatta, nem tudván hova tévedhetett-el leveleim között, noha Mosa Uramnak

nem kellett volna sokat abban fáradni; abban vallato biro szék eskütti Tőkés Tamás Deak uram volt, gondolnám talám ő kegyelme minutajat annak a relatorianak megh tartotta volna; abbol ha ugyan szükség leszen, mást irhatni, mivel a szék levele is azon kívül más jobb attestatiom azon dologhrol Colosvárat vagyon még Szabo István Uramnál, ha eddigh Bándra nem küldötte, készen volt nála azt irta; mindgyarást el kell érette kuldeni, most ezen az egy széken, ugy hiszem, kegyelmetek elhalaszthattya az én betegségemre, mert nyavalyám azután annyival öregbedett; az előtt napjába csak reggel lel vala el az hideg, most déleste is, ki miatt erőtlenségem inkább öregbedett. A bándi állapotfelöl irhatom, most Ó Nagysága kegyel-

mesben resolvalta magát, két vagy három hétig elvárakozik, azt írta, talán ugyan azonba is marad, mindazáltal mégis nem mulatom el, Ő Nagyságát megtalálom, kihez képest ez a busítás csak Kénosi Ferencz miatt fogott következni és kegyelmed is maga jó itiletiből az én dispositiomban, jobb ha csendesben viseli magát — Sapienti Satis.

Leányom könnyebbedését és gyógyulását szivem szerént akarom s örülöm; Doctor uram a minémü orvosságokat írta klmd hogy küldött, semmit a szolgálta azokban meg nem hozott, azt mondgya, hogy nem adta klmed ő hozzája, ha ott maradtott, hát ezután klmed megküldheti. Ha klmed a bándi huzában akar adatni Doctor uram számára, . . . írta meg mennyit, azt klmd ismerheti, a szükség . . . az állapot mint mutatja most, három vagy négy öreg köblöt adasson klmd, vagy malomvából akarja, vagy cséplett búzából. Leányom számára hadtam hogy egy báránt is vigyen a szolgálta.

Éltesse Isten kedget kedves jó egészségben. Ex. Szentersébeth die 20 Mensis Aprilis 1637.

Ejusdem G. D. Vestrae

Pater Sincerus
Simon Pechi mp.

Külczim: Generoso Domino Stephano Angyalos de Kis Egrestő filio plurimum dilecto observando.

2.

1637 junius közepén.

Generose Domine fili plurimum dilecte observand.

Kegyelmed leveléből értem igazságunkra a mi kegyelmes Urunknak Nsgának enyi klmes tekintet, annak örülök; többekről szömben lévén kegl. Sárosi Urammal mi reménségöket forgat, azt inkább akartam volna, ha ezök így se következtek volna; de ha már így következtek, magam és posteritasim kedvejért, ha modom volna benne, éjjel-nappal sietnék az mi kegyelmes Urunkhoz: de ilyen réghi megh röghzött halálos nyavalyámban ingerel az febris, néha kétszer is napjában, de egyszer ugyancsak gyötörve elbágyasztott, erőtlentött. Doctor uram eddigh csak discourálván most kezd és készül derekas curatiomhoz, kit, mint életömbe járo dolgot, nem halogathatok, sem periclitatoria nem vethetők. Talán ő szent felsége könnyörülvén rajtam, ha az orvoslás succedal, mihelyt abban modját ismerhetöm, nem mulatom el az occasiott igasságom mellett fáradok. Nost az ő Nagysága engedott kegyelmességivel azt irhatom, hogy másunnét oda vitt jobbágyimot én nem hagyom oda, nem tudván az ő nagysága kegyelmessége mit mutasson, hanem ide be regi helyekre adassa és költöztesse kegyelmed öket. Az buza felől akarnám érteni, hol menyi helet adathat ott klmed nekik. Az elmulván

kit együvé s kit masuvá el kell onnan hordani szállítani az arra
 felől talám job volna Kőbölkut felé szállítani
 készíthetnek vermöt neki vagy talám adhattuk, ha
 csak olcson lehetis. Ezen két nap arról ismét irok
 kegyelmedhoz. His

G. D. V. Pater Sincerus
 Simon Pechi.

Külczim: Generoso domino Stephano Angyalosi de Kús-Egrestő,
 filio plurimum mihi dilecto,
 Szakadozott.

Lásd erre vonatkozólag a junius 18-án kelt levelét.

3.

1637. jun 18. Szentersebet.

Generose domine fili, plurimum dilecte observande.

Akarék irni kegldek, az bándi cséplött buzát meghadtam, hogy
 vermöt ássanak Kőbölkuton neki és az többihez takarítsák; Sebestyén
 Istvánnál, a ki Bándon maradt, tiz köbölnek mondgyák, azt
 is vigyék oda. Az vasrostára mindennap szintén most igen nagy szük-
 ségünk vagyon. Két szalonnát is mond Farkas Dániel, kiket oda vit-
 tek, azok is kelletnek ugyan az bándi takarodásra. Az Oláhok el le-
 hetnek az Sebestyén György házánál és azon kívül is két pusztat
 azután vöttem volt árpával, azokon is talám lehet maradások; ne
 budossanak, szolgáljanak inkább akár csak pénzért ott az aratáson.
 Ugy hallom az árpa szinte sendül, már annak aratására kell vigyáz-
 tatni. Ez néhány napok alatt ilyen gondok lévén rajtam, Udvarhoz
 nem mehetők, de mihelt ettől annyira tágulok, meg kell találnom ő
 Nagyságát alázatos könyörgéssömmel; a mi modokat keglmed eszé-
 ben vehet ott, kéröm szeretettel, ügyekezék kartul oltalmazni, vala-
 miben elő bocsatnak. Minap keglde az ottvalo állapotrol nem is dis-
 curalhattam, tetszését sem vehettem, jo akaroink mire intenek és
 mit persvadeálnak, de talám már nemsokára az alkalmatosságh meg-
 engedi arról is mindenképpen erthettyük egymás elméjét: most ezek-
 ről akarám kegyelmedet tudositani, hogy az kész buzákat hadd ta-
 karítsák vermökben, az oláhok se széledgyenek budosásra és az vas-
 rostát kuldgyék, hozzák be. Éltesse Isten nagy jó egészségben sokáig
 kedvesinkel kegyelmedet. Ex Szenter(sebet) die 18. junii 1637.

G. D. V. Pater Sincerus
 Simon Pechi.

Külczim: Generoso Dno Stephano Angyalos de kus Egrestő
 Filio plurimum dilecto observand.

4.

1640. Sept. 5. Szentersebet.

Generose domine fili, plurimum dilecte observande.

Értöm keglđ irásából az Pekri uram magaviselését és oly szándékát, hogy mindenekben in genere realis és aequalis divisiot akar követni mind Medgyesfalvában, Gogánban etc. és hogy az szegény üdvözült asszonyom testamentumát éppen megveti, elrontani akarja. És az 15 napig valo induciakat, s akkor joakarói által ez dolognak (ha lehetne) complanalását kelmetek között atyafiú képpen nem engedi, sem várja, azon az uton próbálni sem akar bekeséges alkuvást. Ében az én vékony tetszésom ez: hogy keglđ mivel az testamentum mellett akar maradni, semmiben attol ne recedalljon; de annak effectualásával az vármegyéken szolgabirákkal, Marosszéken vice tisztekkel vagy assessorokkal megkínáltassa: és ha ugyan annak nem áll, törvényre tiltassa és az jorzágot, még Szent Királyt is, noha ott az házhoz hozzá nyult, de valami azon kívül vagyon, keresse törvénynyel rata portiojat, hiszem divisionalist kell hozni keldre s az jorzágra és perelje. Minden hatalmaskodástól igen tiltsa, tiltassa keglđ és törvényre igazítsa az kínálás után, ha annak nem enged. Lán én is ő keglmét joval nagy igasságal kénálám, hogy a mit most elvehet, vegyen el, a mi controversiában marad, mind pörrel, s mind atyafiú alkuvással eligazodhatik; de én azután értöttem éltébe is kedvetlenkedett az szegény asszonyommal, és ha nem disponált kedve szerént, magának tulajdonítsa. Fogadom ha keglmednek károsban, magának hasznosan lött volna az asszonyom dispositioja, nem kínálná meg az hasznosbik részével kegyelmedet. Azért ha ennek a jo kínálásnak nem enged, hanem törvény utával egészen mindenben divisiot kíván: keglđt is azt éppen mindeneket törvény vigorával magánál tartson, marasszon és törvény uta kívül nem ad s ne is adgyon semmit kezében; sőt az kínálásban is azt a conditiot oda mondgyák s oda tegyék, írják: ugy kinaltattja azokkal keglđ, ha az szegény üdvözült asszonyom testamentumának enged; ha azt nem akarja, éppen maradgyon minden ország törvénye folyására: mert az törvény állapattya cum suo rigore erős, hogy abban ember igyenesen járjon.

Keglđ az ő hatalmaskodásától nem fél, sem félhet, járjon törvényel, hiszem ő is az aequalis divisiot csak törvényvel keresheti. Nemes emberek vadtok, törvényben laktok, procedalljon suis modis, nem ohattya magát kglđ törvénytől, csak meg parancsolhattya az jorzágnak, hogy míg az törvény kgltek között tart, el nem választya, addig mástul ne hallgassanak és szavát Pekri Mihály uramnak ne fogadgyák. Ő kegyelmének léssen ezt nehezebb várni, ugy gondolom; sőt a ki nem enged az igasságnak, kell engedni az contrariumjának is. Mert én főképpen ő keglmét azzal kínáltam, hogy ezeket, a mit hagyott asszonyom, a testamentom szerént vegye kezéhez most, bátor protestatioval, az többiről, hogy ezután a testamentum ellen contentalván kereshesse vagy törvényel vagy amicabiliter. Ha ilyen igas-

ságnak ő keglme nem engedett, sem enged, hanem egyszersmind az egész jorzág dolgát akarja mozgatni, soha abban más uttyát nem látom, ha keglmedre divisionalist hozat. Rövid szóval az én tetszésöm az: hogy az kínálás is az testamentomnak effectualásáról conditionál legyen, ho ő keglme ahöz mi formán nyul és mint veszi el. Ha rigiditással felel, keglmek történtől kell várni az egész jorzág dologából mindenekben, mint akarja az aequalis divisiot persequalni. — Isten keglmedet gyógyítsa és tartsa, éltesse sokáig jo egésségben kedvesinkel. Ex Szenter(sebet) die 5 Sept. 1640.

G. D. V. Pater Sincerus
Simon Pechi.

Külczim: Generoso domino Stephano Angyalos de Kús Egestő dno filio plurimum dilecto observand.

5.

1841. Aug. 25. Sárd.

Generose domine filii plurimum dilecte observande.

Itt valo mulatasom felöl magam sem gondoltam az alkalmazóság, vagy inkább az időnek alkalmazatlansága, a sok esők miatt kényszerite; mert noha Szenterzsebethen is volnának igen szorgalmatos gondaim, de itt még harmada buzánknak az mezön aratatlan, addigh az kaszálást ingyen nem is említjük az üdö is ahöz hogy ilyen alkalmazatlan. Ezokon magam sem tudom mikor tekinthetők Szenterzsebetre, de itt kelletik — ugy ismerem — több mulatasomnak lenni az takarodáson. Az édes leányom súlyos betegséghén, megh nem tudom irni, mint szomorkodom, csak valami csemerlés, hirtelen falatozással maga ne adott volna arra okot. Nem tudom mit irhassak gyógyulása felöl, Istenünk ő szent felsége fő orvos, bánom hogy Klmed nem irta, magam sem szánnám, sem szánom is látogatására mennöm, küldözöm is untalan, hogy érthessek állapotjáról. Most az orvoslás és doktorok consulálása mindenütt távol vagyon tölünk. Kegyelmedet igen kérem, a mikor én nem küldhetnék netalám, ne szányon tudositani állapotjáról, noha itt csak egyóra is magam nélkül káros, arra nem nizek, azon leszek mind magam látogatásommal s mind embereim által érthessek szüntelen édes leanyom felöl. Adgya Isten érthessek örvendetesebb alapot mind az ő gyógyulása s mind Kegyelmed jó egéssége felöl ex Saard, diè 25 Mensis Aug. A. D. 1641.

G. D. V. Pater Sincerus Servitor
Simon Pechi.

Kegyelmed által meghitt atyai szeretettel köszöntöm édes leányomat, gyógyulását istentől szívemből kívánom, látogatására is ügyeközöm mentől hamaréb.

Külczim: Generoso Domino Stephano Angyalosi de Kús-Egestő, domino filio, mihi plurimum dilecto observando.

6.

Kénosi vallatása Agárd felől.

1648. 3. May. Az Kenosine asszonyom utrumában az mit recognoscalok 3. 1. Ő Kegyelmet mint emaritalták én annak registrumat nem láttam. sem in specie mit attak véllé!

2. Mint attá az Mi Kglms urunk Ő Naga szentersébethi joszágot vissza, arról semmit nekem soha nem beszéllett, arról emanaltott levél declarallya azt.

3. Mit tartott s mit nem meg Pechine asszonyom az res mobilisben én abban semmit sem tudok.

4. Az Agardi portio felől ugyan az én Megyesfalvi házamnál szakasztának ő Kegyelmek Pokai Miklósné asszonyommal ötszáz forintban alkuvának meg, S mint jó házasok acquisituma szokott lenni, úgy lón az alkalom, hogy adá Pokainé asszonyom Pechi Simon uramnak és feleségének Barabási Kata asszonnnak, és ő Kegyelmeknek mind az két ágon levő maradékoknak, de micsoda pénzön vötte, azt nem tudom, ugy tetszik, ugyan én attam vala egy néhány forintot az akkori fizetésbe, mivel felét adták akkor megh az summának, de énnököm is megh atták honnét atták az én pénzemet; kölcsön vötte, magok acquisitumok-e nem tudom, minthogy labilis az memoria, én az felől nem gondolkoztam azután, most ugy jut eszembe, akkor ez mi előttünk Pokai Péter urammal, mene véghez, melyről levelet is attunk, producállják, abból meglátszik.

Közi: Koncz József.

EMLÉKÜNNEPÉLY

a székelly-kereszturi unitár. gymnasiumban 1883. május 28-án.

I.

Megnyitó beszéd.

Tartotta: *Kozma Ferencz*, isk. felügyelő gondnok.

Tisztelt hallgatóság! Egyházi főhatóságunk kegyeletes intézkedése folytán egyházunk s ebben különösen felsőbb tanintézeteink jóltevőinek emlékét öt-évenként meg szoktuk ünnepelni. Ma is e czél hozott össze minket. Hadd áldozzunk hát időnkéből egy néhány perczet s keblünk hála-érzelmeiből egy-két szép virágot azon nemes lelkerek emlékére, a kik elég boldogok és szerencsések voltak fenmaradó nyomot hagyni maguk után azon a talajon, a mely fajunk művelődésének gyümölcseit termi. Valóban, alig lehetséges valakinek jobban örökítenie meg nevét, mintha az emberiség művelődéstörténetének könyvébe írja azt be saját kezeivel. És az embereknek sokkal nagyobb száma előtt áll a halhatatlanság ez útja nyitva, mint a hányan arra rálépnek. Mert nem csupán a művészet, tudomány és ipar remekei s vívmányai bírnak erre jogosultsággal, hanem a szerencse vagy szorgalom azon anyagi kincsei is, melyek nélkül amazok sem virágozhatnának. Elég kétségbevonhatatlan példát nyújt erre kicsiny egyházunk története, melyben a Dávid Ferencz, Szentábrahámi, Enyedi és Kriza vallásalapító-, fentartó és irói- s a Mólnos Dávid, Mikó Lőrincz és Koronka József tanári nevének fénye mellett soha sem fog homályban maradni az Augusztinovics, Konecz, Zsuki, Demeter, Mártonffiné, Kelemen Béni stb. dicső emléke. Az a mustármag, a melyet ők elültettek, ma már terebélyes fának árnyékát és gyümölcseit nyújtja tanintézeteink számára, melyek e nélkül elnéptelenedve, messze tulszárnyalva állanának ott a nagy verseny közepette. Avagy mi közvetlenül is a muzsák e hajlékának díszes kiépítését, tantermeinek, gyűjtemény- és könyvtárának s tornaterének felszerelését képesek leszünk vala-e az áldozatokban már kimerült erővel végrehajtani, ha Jakab Elek és Kovács János barátai által reánk figyelmessé téve, a tengeren tulról nem nyújt segédkezést azon jóltevőnk, a kinek nevét hálás említés nélkül soha sem hagyhatjuk, valahányszor e falak közé kebli ünnepélyre szólít a felekezeti kötelesség? Ha nem mondanám is, mindnyájan tudjátok, hogy Fretwell János angol hitrokonunkra gondolok, a kinek nevét legjobbjaink dicső koszorújába fűzve adjuk át az utókor tiszteletének.

Gymnasiumunk nem egészen száz éves multja nyomról-nyomra szakadatlan lánczolatát hirdeti az egyház- és nevelésügy-szeretet sugalta áldozatkészségnek és jótékonyságnak, melyet általában hitroko-

naink, valamint e vidék és megye lakószai — felekezeti különbség nélkül — mindannyiszor nagylelkűen ujitottak meg, valahányszor arról volt szó, hogy ez egyetlen székelyföldi felsőbb tanintézetünk fejlődésének fokozatainak egy lépéssel előbb segítsék. Csak így válhatott a kicsiny kezdetből culturtényező, melynek az egyház szívében és a székelyföld nyugati határán missioszerű hivatását immár anacronismus lenne bizonyítgatni. A tényekben nyilvánuló közhangulat rég megpecsételte e hitet s a messzelátó Lázár István püspökünk ez épület alapkövének letételekor kitűzte ez irányban a követendő zászlót. S bár egyházunk kebelében azóta koronként újabb jelzők merültek felszínre s napjainkban figyelemreméltó erőfeszítések nyilvánulnak az extensiora, melyek nehéz sikerét mi is komolyan óhajtjuk: mindazonáltal végzetes tévedésnek tartanók legtermészetesebb talajunk mivélésének és fokozatos javításának abba hagyását.

Épen azért tartjuk nyitva a gymnasiumunk iránt nyilvánuló jó-tékonyág aranykönyvének lapjait, s ne hagyjuk kifogni olaját azon világító mécsnek, melyet elődeink mivélődés-, haza- és egyház-szeretete helyezett e pontra, hogy innen világosságot, s erősödő fényével meletet áraszson maga körül. Némelyek e meletet még nem ismerik, sőt a világosságot is tagadják. Ennek okát talán az alanyi hőfok depressiójában kereshetjük, a mi ne csüggeszzen a komoly, odaadó munkában és áldozatkészségben.

Most különösen egy olyan korszak küszöbére jutottunk, a mely kitarásunkat a legnehezebb próbára teendi. A jelen évben megalkotott középtanodai törvény már szentesíti azon követeléseket, a melyek eddig csak mint kegyes óhajtás éltek lelkünkben. Mert élt az a vágy, hogy rendes tanáraink száma, munkája és díjazása az eddigénél kedvezőbb arányba hozassék, hogy felszerelésünk és oktatásunk eredménye tökéletesbüljön. Élt a vágy: szaporodni látnunk azon tanerőket, a kik nemcsak kiszabott óráikon oktatják és vezetik az ifjúságot, hanem ezenkívül kifejtett munkásságuk által is vonzó hatást gyakorolnak arra — a szellemi foglalkozás becsét megismerni s gyönyöreit élvezni. Be kell vallanunk azonban, hogy igényeinket e tekintetben, jelen körülményeink között, a minimumra kellett leszállítanunk. E vélemény nem akar sem kritika, sem ítélet lenni, csupán azon tényállás contatálása, hogy tanügyi eszményeinket teljességgel nem közelítik meg azon anyagi eszközök, a melyeket azok biztosítására fordítunk. Ebből tehát önként is az áldozatok fokozása következik, de meg a törvény is erre fog kényszeríteni. Majd illetékes helyen és formában látni fogjuk azon programot, a melyet egyházi főhatóságunk az új helyzettel szemben egyházközönségünk eleibe terjeszt. Tudjuk, hogy az új helyzet újabb akadályul szolgáland azon ünneplésen és hivatalosan kimondott elv megvalósításában, hogy kereszturi gymnasiumunk fokozatos fejlesztését egyházunk érdeke követeli. De mi a nehézségek miatt az elvet feláldozni nem tartanók tanácsosnak, sőt hitrokonaik nagy többségének véleménye azt határozottan ellenezné is. Miután azonban fon-

tos dolgot egyszerű negatioval sem megakadályozni, sem létrehozni nem lehet: nincs más mód, mint újból azon kútforráshoz folyamodni, a melyből intézetünk mindanynyszor életerőt nyert, valahányszor nehezebb feladat megoldása előtt állott. Appellálunk a jó t é k o n y s á g r a, a mely száz év óta kimerithetetlennek bizonyult, s a mely hivatva van állandóan bizonytságot tenni az emberiség nemesebb gondolkozásáról.

Hivatkoznunk kell azon kiválóan unitárius traditiokra, a melyeket korunk materialis és minden mélységet nélkülöző ál liberalis szellemének áldozatul dobni nem szabad. Kicsiny egynázunk kebelében csaknem csoportosítani lehetne azon családokat, melyek egyike a közszolgálat, másika az anyagi áldozatok, harmadika a nálunk különös fontossággal bírt nobile officiumok terén évszázadokra terjedő időn át szolgálja legszentebb ügyeinket. Hir, dicsőség és egyéni előhaladás kevéssé kecsegtethette őket; de édes érzés és boldogító jutalom volt részökre az a közszeretet és tettetés nélküli kegyelet, melylyel hitrokonaik személyöket és emléköket körülövezték s az a tisztélet, melylyel szavuk a köztanácsban mérlegeltetett, miután mindenki tudta, hogy hiúság és önérdek nem szolgálnak rugóul szereplésükhöz. Mekkora ragaszkodás, szeretet és összetartás melegágya volt egyházi életünk a multakban! s mennyire fokozta e hagyományos testvériség az áldozatra kész szellemet! Birjuk-e még ez örökséget sértetlenül?! Ismeri-e ifjabb nemzedékünk azon családneveket, a melyeket nem volna szabad kegyelet nélkül említenie? Nem indul-e koronként álpróféták után, a kiknek jelszava: lerombolni minden tekintélyt, összezavarni a régi összhangot s szenzálnodni olyan eszmékkel, a melyek őseink előtt mindig szentséget képeztek?! Figyeljék meg szóvivőink és az ifjuság vezetői: nem kezdettek-e feledésbe menni az unitárius traditiók, s nem hül-e ki ezáltal a kedélyekből azon áldozatkészség, a melyre mindig bízton támaszkodhatott a testvérek egyháza?! Nem akarom prófétai siralommal jósolni Jeruzsálemünk romlását, de a régi szeretet, összetartás és kegyelet szellemét mintha nem találnám annak falai között. Vajha minden ellenem kelne fel bizonytságnak s ébrednék örömteljes valóra megczáfolt képzeledésemből!

Ha a régi hit és munkás szeretet tüze közöttünk él és újra fellobban, akkor nem féltém egyházunkat s abban gymnasiumunk sorsát sem. A mi különösen ez utóbbit illeti, annak szükségei ugy sem erőfölöttiek s ismervén azt részletesen, bátor leszek azok figyelmébe ajánlani, a kik a nevelés oltárát nem akarják áldozat nélkül hagyni.

Intézetünkben a neveltetési költségek amugy is mérsékeltek lévén: a mi a legszegényebb tanulók segélyezésére s a szorgalom és verseny élesztésére szükséges, azt tisztességesen fedezi azon 530 forint összeg, a melyet jóltevőink alapítványának kamatai évenként már is kiosztásra nyujtanak.*) Két dolog van már most, a mi figyel-

* A segély- és ösztöndíj-alapok évi jövedelme külön-külön: a K o n c z - alapé 200 frt (ez még növekedőben van a kamatok egy részének tőkésítése ál-

münket különösen kiváló mértékben igényli. Egyik: a meglévő tanári székek javadalmának fokozása és újabbak alapítása, másik: a tanczél előmozdítására szolgáló szerelvények gyarapításának biztosítása. — Ez utóbbi pontra nézve benső örömet okoz közhírré tehetnem, hogy ép az utóbbi napokban jelentkezett egy nemes jóltevő, a ki 40 frt évi járulékot biztosított intézeti könyvtárunk gyarapítására. Berde Mózes közszeretet és tiszteletben álló hitrokonunk ez, egyik méltó képviselője azon családoknak, melyekre fennebb is kegyelettel gondoltam, s a melyek jellemére, talentumára és munkás szellemére egyaránt büszkeséggel gondolhat a székekység és egyházunk. Én alapítványának különösen azért örülök, mert az egy oly célra szolgál, a mely nálunk a legelhagyatottabb volt, s a mely nélkül pedig magasabb szellemi élet itten ki nem fejlődhetik. Ha gyümölcséről ítélhető meg a fa, akkor ez áldozat is kellően jellemzi azon fenkölt gondolkozást, a mely lelki tápiálék nélkül nem vél kellően gyarapodhatni egy tanintézetet. Már most reményünk lehet hozzá, hogy szép könyvtárunk, melyet áldozatok árán megalapítottunk s intézetünk leghívebb barátai közbenjárására a magyar tudományos akademia is hazafias pártfogásába vett, lassankint a mai kor igényeinek színvonalára fog emelkedni.

A tanári székek szaporítására is van már némi kezdeményezés. A b. e. Gál Ábel és a mívelt lelkű Vass Miklósné, Szabó Anna alapítványa e célra már 2090 frtra emelkedett (az első külön 1550, a másodiké 540 frt). Ide sorozandó mai ünnepeltjeink egyik kimagasló alakjának ifj. Demeter Jánosnak alapítványa is, melynek folyósított kamatai a jelenlegi javadalmakhoz 367 forinttal járulnak évenként. Ugyan e célra szolgál a hazafiságát szenvedésekkel tetőzött Bedő Sándornak neje emlékére tett 300 frtos alapítványa is. A legtöbb és igazán életbevágó teendő azonban még mindig e téren vár az áldozni kész nemes lelkekre, mert ahhoz, hogy egy újabb tanári szék alapját biztosítva láthassuk, legalább is 10,000 frt alapítóke szükséges, a minek a Gál-Vassné alap jelenleg $\frac{1}{5}$ részét képezi.

A meg nem nevezett általános célra tett alapítványoknak is igen jó hasznát veszi intézetünk, mert ezáltal válik lehetővé annak biztosítása, hogy a kebli vegyes költségek fedezésére szolgáló tandíjak magasra ne emeltessenek, a miből a tanítató szülőkre háramlik nagy előny.

Ilyen célra közel 800 forint alappal rendelkezünk már, melyhez néhai Sándor Józsefné 150 és Pálfi Mihály hitrokonunk 100 forinttal járult.

Korunk humanistikus intézményei egyikének, egy kebli kórház szervezésének alapjához is birunk már 420 frtot, melyből 222 frtot intézetünk egyik meleg barátjának gr. Haller Józsefnek, 100

tal), a Mártonffy-né-Koncz Juliáé 122, az Ágoston Istváné 84, az Augustinovich Sámuelé 42, a Botta Györgynéé 20, az Orbán Balázsé (a magánál tartott 500 frt alapítvány $10\frac{1}{2}\%$ -a) 50, a Rafaj Károlyé (a magánál tartott 100 frt alapítvány $8\frac{1}{2}\%$ -a) 8, a Sándor Jolán alapé 3, a Fejér Mártoné 1 forint.

frtot pedig Rafaj Károly hitrokonunknak, ez áldozatkész közügy-barátnak köszönhetünk.

Ime, t. közönség, elődeink és részben kortársaink vallásos érületének, hazafiságának, mivelődés-szeretetének hasznos gyümölcssei és maradandó emlékei! Ime az összehordott áldozatok, melyek a mi legbecsesebb traditionkat képezik: összekötő kapcsolatát a multnak jelennel, külső jelképét annak, hogy közös szeretetünk és legnemesebb érzelmeinknek mindig volt egy közös tárgya s innen mint gyúpontról vissza és szétsugárzott a kegyelet és testvériség érzete mind az áldozókra, mind az áldozatok élvezőire. Ime: hogyan fonódnak a testvériség koszorújába egymás emlékét átölelő lények, a kik testi szemeikkel egymást soha sem is látták! Ime: mily lelkesülten hinnenénk nefelejtset sirjára azoknak, a kiknek csak halhatatlan szellemét ismerjük! Ime az út egyik nemzedéktől a másiknak szívéig! Emlékezzetek, szeressetek, áldozatok!

2.

Muzsnai ifjabb Demeter János élete és alapítványa.*)

Irta és felolvasta: *Sándor János* igazgató-tanár.

Kinek egész élete közszolgálatban, a hazáért, a nemzetért, vagy valamely vallásfelekezetért munkálva telik el; kinek minden tette, még akkor is, ha tán önmagáért vitte is véghez, de végeredményében az emberiség üdvét, előmenetelét czélozta; kinek mindenek fellett egy szent eszme, egy magasztos ideál lebegett előtte, úgy élni, úgy cselekedni, hogy az emberek legnagyobb részének a boldogítása eszközlössék ezáltal, az ilyen érdemesítette magát az örökéletre.

Azonban nem minden egyes élete ilyen lefolyásu. Rendelketésünk magunkért is munkálni. A saját érdekünkben jól és becsületesen végzett munka is tiszteletes, mert ez által is hatást idézhetünk elő arra nézve, hogy ösztönt, példát adjunk másoknak a hasznos életre. Ez irányban is befolyhatunk a közboldogság emelésére. Kiki az ő munkakörében, a néki adatott erőt és tehetséget jó szándék, és igyekezettel párosítva, egyes oly tényeket is mutathat fel, a melyek képesek megörökíteni nevét s elismerést szerezni neki a jelenben úgy, mint a jövőben.

A rendelkezésem alatt lévő adatok nyomán egy ilyen elismerésre méltó embert akarok felmutatni; illetőleg élete folyását adandom elő, habár töredékesen is, és végül kiemelni azt a tettét, a mely parancsolja, hogy szóljak, beszéljek róla, mert az őt a halhatatlanok közé emelte. Nem országokat kormányzó, nemzeteket igazgató, vagy hódító sergeket vezérlő emberről leszen szó, hanem egy székely családból származott egyénről, kinek neve fenáll, mig leszen hazánkban

*) Azok a levelek, jegyzőkönyvi kivonatok s más okmányok, a melyekre e leírásban hivatkozás van, láthatók a székely-kereszturi unitárius középtanoda levéltárában.

unitárius vallásközönség és áll e gymnasium. Ez ember muzsnai ifj. Demeter János.

Ifj. Demeter János született 1788-ban october 1-én Muzsnában, Udvarhely megyében. Szülői voltak Demeter János és Győrfi Mária. Apja armális székely családból való és muzsnai birtokos, anyja pedig maros-vásárhelyi születésű polgárleány. Apja fiatalkorában Mező-Sámszonban udvari hivatalt viselt. Ez idő alatt ismerkedett meg Győrfi Máriával, kit nőül vevén, hazajöttek Muzsnába lakni, s itt született egyetlen gyermekök János.

Az ifj. Demeter János tanulását Muzsnában kezdette. A sz.-kereszturi középtanodába 1802-ben jött s itt tanult 1810-ig; a mikor is, bevégezvén az itteni tanfolyamot, kolozsvári iskolánkba ment át. Ötön mentek ez évben Keresztúrról Kolozsvárra.

Minő eredménnyel tanult Sz.-Keresztúron, arról nem szólhatok, mert abban az időben a classificationalis protocollumban csak annyit irtak bé: promoteáltattak ezek s ezek. Ó minden évben a promoteáltak között van, a miből következtethetjük, hogy sikerrel tanult. Kolozsvárt pedig az akkori érdemsorozati jegyzőkönyv tanúsítása szerint, négy éven keresztül minden tantárgyat jó eredménnyel tanult.

Kolozsváron a seniori matriculában, mely kezdődik 1721. mart. 8-án s lejő 1867. jul. 1-ig, ifj. Demeterre nézve a következő feljegyzések vannak: „1813 5a 7 bris fit juratus. 1814. fit praeceptor Syntaxeos; dein frequentat jura; mox praeceptor Theologiae, dein Exactor. Praec. Hebr., tandem fit cancellista. In s p. Jurium. Com. Degenfeld.“ De nemcsak ez, hanem más adatok is vannak arról, hogy özv. gróf Degenfeld Miksáné, gróf Teleki Anna, kutyfalvi uradalmában lett praefectus. Azonban e lépése napját, adatok hiányában, meghatározni nem tudom. Anynyi bizonyos, hogy Kolozsvárról eljőve, még azon évben praefectusnak ment. Ez történt 1816-ban s tartott a szolgálat 1835-ig, a mikor betegsége miatt hazament Muzsnába. Praefectusi hivatalt viselt e szerint 18, vagy 19 évig.

Ez évek alatt állandóan Kutyfalván lakott. Innen járta bé a gr. Degenfeld-féle magyarországi uradalmakat, Erdőszádát s másokat, hogy felügyeletet gyakoroljon. Ez útjairól számtalanszor beszélt betegsége idejében Muzsnában, s különösen emlegette, hogy a midőn először ment Magyarországra az uradalmakba s megtudták ottan, hogy ő unitárius, bámulták, csodálták, hogy n i n c s e n s z a r v a. És ez történt a 19-ik száz első felében, a mikor az unitárius vallás e hazában csaknem 300 éves volt. Hitünk ragyogó napja fényét bé nem homályosíthatván elleneink, minket, a kik e hitnek követői voltunk, szarvval bírónak hirdettek, remélve, hogy így hitelveink nem fognak nagy hódítást tenni.

Ifj. Demeter János családot nem alapított; de azért könnyelmű életet nem folytatott. Kötelességeinek lelkiismeretes elvégzője; szorgalmas és takarékos volt, mutatja az, hogy 1834. ápril 8-án bethleni gróf Bethlen Sándornak Muzsnában lévő jószágát hatezer Rfrton,

minden Rfirtot három ezüst huszassal számítva, megvette zálogjára olyformán, hogy nyolcz évig senki ki ne válthassa. A kiváltás azonban később sem történt meg. Ifj. Demeter a birtokba beigtattott udvari tiszt Kakasi Gergely, és derzsi Derzsi István s agyagfalvi Bardoczi Elek assessorok jelenlétében irt év ápr. 11-én.

Ezután, nem sokára, 1835-ben betegség találja s hazamegyen Muzsnába, a hol csaknem 3 évi szenvedés után meghalt. Porai a muzsnai temetőben nyugosznak. Mintegy két méter magas sirkövén e felírás van: „ifjabb tekintetes Demeter János Praefectus ur fekszik itt őshoni sirja ölében, élt 50 esztendő, meghalt április 19-én 1838-ban. A temető Muzsna délnyugoti oldalán van; emelkedett, száraz hely. E 900 □ öl területű temető helyet szülői ajándékozták a muzsnai unitárius ekklezsiának. Apja bal, anyja pedig jobbfelől fekszik mellette. Apja 87, anyja pedig 80 éves korában halt meg; mindketten 1848-ban.

Az ifj. Demeter életében és elhunytá után is egy kevés ideig, gymnasiumunk, vallásközönségünk nem tudott semmit arról, hogy benne egy nemes szívű jóltevőnk élt és hunyt el. 1838. július 5-én Tömösvári Sándor, gróf Degenfeld Ottó udvari tisztje, Szász-Vesszőről levelet ír Sz.-Keresztúrra Koronka József igazgatótanárhoz, melynek rövid tartama ez: Szolgáltam a mostani princípálisom ő nagyságát muzsnai ifjabb, már néhai Demeter János urral 12 esztendeig; a ki Muzsnában 15 ezer váltóforinttal bethleni gróf Bethlen Sándortól egy rész jószágot zállagosított; hanem e szerzés után leveré a betegség s a mint értesültem f. évi ápr. 19-én meghalt. Ez a nevezett és tisztelt néhai ur egy jólelkű igaz és háladatos keresztény vala. — 1835-ben, a mikor a betegség egy véletlen guttaütéssel érkezett meg, a melyből aztán kiócsult, Kutyfalván, senkitől nem ösztönözve, regius urakat hivat magához és beteg-ágyából, tulajdon szájával egy szép testamentumot diktál s tulajdon kezeirásával meg is erősíti, azon tizenöt ezer Rfirton szerzett jószágról, a melynek nagyobb részét testamentaliter hagyja a sz.-keresztúri gymnasiumnak és tanítóprofessornak, egy részét pedig a muzsnai ekklezsiának. Mindezeket elrendelve megerősíti s azután engemet maga eleibe parancsolt s az egyik regius urral előttem szóról-szóra felolvastatta. Ekkor a testamentum bepecsételtetett és tulajdon ládájába tétetett általam. Ez a testamentum ma is megvan Muzsnában a szülőinél. Én szolgálatban és távol lévén, most nem mehetek Muzsnába. Itt felhívja a Koronka professor figyelmét, hogy nála lehetne e testamentum legilletékesebb helye, mert valaki igen könnyen kitekerheti a nyakát. Ámbár, írja tovább, én a testamentum foglatját szóról-szóra tudom. E testamentumban van az is, hogy nekem a szülőire életökben legyen gondom. Ezt a néhai, édes apja, anyja és Hadházi János muzsnai pap előtt is számtalanszor nyilvánította; hozzátéve azt is, hogy a testamentum tartalma szerént, a jószág mind a nemes gymnasiumnak, mind pedig az ekklezsiának általa adassék általam annak idejében és úgy használtassék, a mint a meghalt elrendelte. Kéri tehát Koronka professort, hogy tegyen ez ügyben valami lépést.

Koronka professor ir Hadházi János muzsnai papnak a Tömösvári levele következtében s azt is felhossa, hogy a közelebbi zsinaton e hagyományt és ennek mikénti állását bejelenteni akarja. Mire Hadházi 1838. aug. 14-én válaszolja: nincsen semmi veszély és okot sem lát arra, hogy a zsinatban előterjesztessék. Ha Tömösvári bék, akkor a testamentumot jó securitásba tehetik.

1839. febr. 14-én Tömösvári Sándor és Koronka József Muzsnába mennek; a végrendeletet megvizsgálják s azt éppen úgy találják, a mint ifj. Demeter János kiállította volt. Felolvastatott Rác z Gergely és Zongor István tanuk előtt. Tartalma megtudatván, Koronka és Tömösvári kérték eredetiben, vagy másolatban a testamentumot, de az id. Demeter János megtagadta azon okból, hogy maga és hitvese életök végéig a testamentum szerint azon jószág jövedelmét haszonélvezik s még azon jövedelmekből némely passivum debitumok depuratioja is kötelessége lévén, ennél fogva élete végéig magánál tartja. De, hogy biztosítva legyenek azok, a kiket e véghagyomány illet, hogy e véghagyományi irás elveszése, eltévedése által károsítva ne legyenek, id. Demeter János leköti ősi benválóját mindenn utána járandóival együtt 15 ezer Rfrt-ig s erről kötelező irást ad Rác z Gergely és Zongor István hites táblabírák tanuskodása mellett. A végrendelet pedig öt pecséttel u. m. Koronka, Tömösvári, Hadházi és a két tanu pecséteivel lezárva id. Demeter Jánosnál maradt. Számbavéteztett ez alkalommal a már néhai ifj. Demeter János passivuma és activuma is. Passivum összesen, leütve 744 frt 53 kr activumot, 4366 VR. firtot és 37 krt tett.

A mint látszik id. Demeter János is szép vagyonnal rendelkezett. E mellett haszonélvezte a fia által szerzett Bethlen-féle birtokot is.

1835. tavaszán, midőn ifj. Demeter Muzsnába hazament, utána hajtották számos marháit és egy egész ménest, a melyben gyönyörűbbnél-gyönyörűbb fajcsikók voltak. Jól emlékeznek erre ma is a Muzsnában élő öreg emberek. Nagy marha-állomány és tekintélyes birtok jövedelme felett rendelkezett ifj. Demeter. Ezekből akarta tisztázni a már említett terheket, melyeket, a mint kitűnik, a birtokra nem fektetett a végrendeletben, hanem csak a jövedelemre, hogy így épen, tisztán maradhasson az egész hagyomány a sz.-kereszturi gymnasiumra és a muzsnai ekklezsiára.

A betegség és halála ennek tisztázásában meggátolta. Orvosok és gyógyszerek inkább vették igénybe a jövedelmet s a teher megmaradt. Szülői, az ő halála után, tíz évig haszonélvezték a szerzett jószágot. Ez idő alatt is a jövedelem elment s a teher maradt. Ekkor az id. Demeter János, a kinek fia végrendelete keze között volt, érezvén élete vége közeledtét s meglehet azt is, hogy semmit sem törlesztett a terhekből, melyre pedig kötelezte volt magát 1839-ben, s másfelől öccse Demeter Mihályt is tekintve, holmi rokonsági érdek is szerepelhetett, vagy tán e hagyomány történetében nagy szerepet vivő Rác z Gergely táblabíró adott holmi tanácsot az öreg, akkor már 86 éves Demeternek s e hatások következtében a törté-

hetett, hogy 1847. június 10-én id. Demeter János a fia végrendeletét megsemmisítette, melynek biztosítására 1839-ban minden ősi vagyonát lekötötte volt, csak azért, mert fiáról terü is maradott hátra, ennek végrendeletét semmitérőnek, érvénytelennek, úgy a végrendeletre és az iránt tett minden kötelezvényeit, akárhol és akárkiknek tette, ünnepélyesen, általánosan visszahuzottaknak nyilvánítja, minden törvényes erejükből s kötelezések-ből kivetkezteti. És ezeknek előre bocsátása után a következőleg végrendelezik:

De azonban szeretett fiamnak emlékét apai szívvvel tekintve, végrendeletemet hiven megteendő a következőkben, nem mulatom el nyilvánítani azt, hogy néhai szeretett fiamnak munkás élete s szorgalmának gyümölcse, csaknem mindent ide értve, tizezer VR. frtra ment. Itt aztán leírja, hogy ezzel és az ehhez kölcsönzöttel vette a muzsnai, már említett jószágot, a mely vásár miatti teher ma is megvan. Tehát — írja — a tiszta és álló tizezer VR. frt mennyiségből hagyok és kötök a nemes Sztás-Keresztur-falvi unitárius gymnasiumnak váltóban hatezer R. frtot, vagy a zálogolt jószág $\frac{3}{5}$ részét olyformán, hogy ez csakis az én és szeretett nőm elhunytunk után egy év múlva fog a gymn. birtokába menni és adadni. Ezen egy évi jószágjövedelem, minket aggott és tehetetlen állapotunkban ápoló szeretett öcsénk Demeter Mihálynak menvén. Azon-tul a már érintett tőkének évenkénti fele kamatja 180 R. frt a gymn. rendes tanárának, a másfele 180 R. frt a gymn. czélarányos szükségeire fordíttassék; vagy a jószág jövedelme e szerint használ-tassék fel. Hasonlólag hagy a muzsnai unitár. ekklézsiának 4 ezer VR. frtot, vagy a jószág $\frac{2}{5}$ részét. Ez is haláluk után egy évvel menjen át. A kamat, vagy jószág jövedelem felerészét vegye az ekkléz-sia, fele részét pedig a pap.

A végrendelet 3-ik pontjában előszámlálja a terheket u. m. enyedi tanár Péterfi Lászlónak 3422 VR. frt, a zselléreknek 1180 VR. frt, összesen 4602 VR. frt. Ez a már előbb említett adósságnál nagyobb összeg; lihetőleg kamatok is vannak hozzászámítva. E teher törlesztésére a jószág negyedrészt rendel; vagy pedig ha a gymnasium és ekklézia részesedésük arányában letörlesztik, akkor a negyedrészt jószág is nekik megyen át. A zsellérek pénzének kamatja fizetődik az által is, ha hetenként nekik egy-egy napi szolgálat elengedtetik. S a falu határán és a közelebbi vásáros helyeken kívül semmi uri szolgálatra menni nem tartoznak, a míg az 1180. VR. frtot vissza nem kapják.

Itt megjegyzem, hogy ez a jószág az ifj. Demeternek történt elzálogosítás előtt gr. Haller Jánosnak volt hasonlólag eladva s a muzsnai zsellérek gr. Haller zoltáni uradalmába is jártak munkát végezni. E szolgálat a távolság miatt kellemetlen levén, hogy ez megszűnjék, szívesen kölcsönözték a zsellérek ifj. Demeternek a már érintett öszszeget a birtok megvásárolhatására.

A negyedik pontban végrendeleti végrehajtónak van téve décs-

falvi Rác Gergely ur. Az 5-ikben írja, hogy a tőkét semmi czim, szín és forma alatt nem szabad elkölteni, a felsőbb hatóság számadása alá rendelvén. S végül ez áll: ezen szent és istenes czélből tett hagyományomat, keblem mélyéből kívánom és ohajtom, hogy mind a nemes gymnasium, mind a nemes egyház évezredekén keresztül éldelje és használja s legyen segédrugója a fejlődő emberiségnek és haladó világnak, legyen egy szegletkövecskéje az erkölcsi nagy világ alkotmányának.

A következő évben elhalt id. Demeter János nőjével együtt. Megkezdődvén a szabadságharcz, iskoláink szünetelnek s a haza ügye lett legelső mindenek előtt és így az említett végrendeletet illetőleg nem történt semmi olyan lépés, mely feljegyzésre lenne méltó, egészen 1850. február 2-ikig, a mikor is végrendeleti végrehajtó Rác Gergely megjelenik Muzsnában s a végrendeletet felbontván, a még mind meglévő adósságba Péterfi László örökösének, — mert Péterfi Lászlót az oláhok megölték volt 1848-ban, 61 éves korában, — u. m. Péterfi Juliánna és Sára asszonynak*) becsültetett 26 szekér szénát termő kaszálót és 5 vékás szántót. A zselléreknek pedig, a kik kölcsönt adtak volt, 8 szekér szénát termő kaszálót és 1 vékás szántót. Ezeket mindnyájan az elbecsült birtokba be is igtatta.

A gymnasium és a muzsnai ekklesiára nézve megjegyzi a végrehajtó: a forradalmi idő, a fölszabadulás nagy csorbát és csonkulást ejtett, t. i. tizenegy zselléri teleknek felszabadulásával. Azért a gymnasium és egyház a hagyományozott mennyiségekbe, csakis a megmaradott birtokoknak részökbe jutandó illetőségek évenkénti hasznát élvezendik, míg ebbeli csonkulásuk egy jövő kárpótló országos bizottmánytól ki fog egyenlítettetni.

Hogy a hagyomány története annál világosabb legyen, szükségesnek látom röviden megemlíteni, mi módon volt — ha volt — adósa ifj. Demeter János Péterfi László enyedi tanárnak. Ifj. Demeter Péterfi László tanártól nem kölcsönzött, hanem igen özvegy Degenfeld Miksáné Teleki Anna grófnőtől 4 ezer VR. firtot 1834. máj. 20-án; tehát azután 42 nappal, hogy a muzsnai jószág árát gr. Bethlen Sándornak ki is fizette volt. Az ifj. Demeter a kölcsönzött összegből egy ezer VR. firtot még az évi aug. 12-én — tehát 84 nap nap mulva — visszafizetett, a mint ezt bizonyítja gróf Teleki Anna eredeti nyugtája az irt időről. Az elmaradott adósságról való irás a Péterfi László kezébe került, melyről ő és örökösei azt állították, hogy a grófné adta át bizonyos tartozásába oly formán, hogy az Péterfiinek fizettségék ifj. Demeter által. Azonban az adósságlevélben semmi ilyenmü megjegyzés, vagy valami más átadási irás nem volt e tartozásról; tehát az átutalványozás csak szóbelileg lehetett, a mint e hagyományhoz tartozó iratokból kitünik.

Péterfi László gr. Degenfeld Miksa fiainak, Imre és Ottonak

* Ezek egyike Székely-Udvarhelyen lakott, a hol a hetivásárok napján adta és kapta Rác Gergely a szükséges utasításokat, felvilágosításokat.

volt nevelője s ezekkel ment Németország akademiáira.*) A szájhagyomány ezzel köti össze a leírt tartozásos ügyet. Valószínűség van benne. Csak az egy kissé feltűnő, hogy Péterfi László 1810-ben lett a Degenfeld-fiuk nevelője és e megjutalmazás csak a harminczas évek vége felé éri őtet, s szinte hihetetlen is, hogy egy gr. Degenfeldné oly hosszú ideig adósa legyen Péterfi Lászlónak, a nevelőnek. De térjünk vissza s lássuk mi történt tovább.

Rácz Geryely végrendeleti végrehajtó önféjüleg megtévén a birtok felosztását, e lépés ellen Koronka professor a szükséges folyamodást megtette a Sz.-Keresztúron létező császári alkereleti biztossághoz. Itt és Sz.-Udvarhelyen is a Districts-Commando-nál a lett az eredmény, hogy a gymnasium és eklésia a jószágnak háborítatlan birtokában maradjon. Az adóssággövetelők pedig utasítottak a rendes törvényszékek felállításáig halasztható várakozásra. És így a Districts-Commando határozata erejénél fogva a Rácz Gergely végrehajtói eljárása megsemmisítettett. Ettől kezdve 1856. mártiusig a gymn. és muzsnai eklésia haszonélvezte az egész jószágot. Ez idő alatt bevett a birtok hasznából a gymnasium 510 frt 72 krt és Koronka igazgató is 510 frt 72 krt osztréértékben.

1856. mártiusban kezdik meg a követelők a pert s tartott 1857. január végeig, a mikor is a törvényszék az id. Demeter János testamentumát tévén ítélete alapjául, azt határozta, hogy az ifj. Demeter János adósságait fizesse a gymnasium és a muzsnai eklésia.

Az egyházi felsőbbség ez idő szerint nem volt értesülve a hagyományról, sem az e felett kifejlődött perről. E pert Koronka professor folytatta a gymn. részéről s végkimenetele a lett, hogy az előbb említett ítélet t. i. az adósság törlesztése nem hajtathván végre, 1858-ban a birtok elárvereztetett, még pedig nagyon potomáron, 1518 frt 9 kron.

Az árverezés kezdete előtt kihirdettetett, hogy a birtokból unitárius ember ne vegyen, mert pénzt elveszti. E praktika ki műve volt, nem tudom; jóllehet kétféle hir szárnyalt erről azután, melyekről adat van kezemen. Mindkettőt ugyan, de legfőképen azt, a mely Koronka névével van összefűzve, teljesen alapnélkülinek, hihetetlennek tartom. Legvalószínűbb, hogy annak esze működött itt is, a ki e hagyományt anynyi zavarba hozta. Az ördögi terv, cél el lett érve, a birtokból nemhogy a gymnasium és eklésia, de unitárius ember még pénzzel sem kaphatott. Megvették nagyon potomáron a más felekezetbeliek s százszok s birják maig is békeséggel.

A Consistorium 1857-ben hallomás útján értesülvén a Demeter-hagyományról és perről, 460. sz. a. keményen leir Koronka József igazgatóhoz s az ügyről felvilágosítást kér és egyszersmind a perhez tartozó iratok felküldését is megsürgeti. Koronka megküldi, megírja a szükségeseket s a Consistorium a további intézkedéseket megteszi, kezébe vevén az ügyet. Az 1859-iki Kolozsvárt tartott zsinati főtá-

* Lásd P. Szathmáry K. Bethlen főtanoda története 313 lap.

nács august. 30-iki ülésében 23. jk. sz. a pedig a következő végzést hozza: a 460—1857. E. K. T. sz. a bőven felfejtett indokokból, maga részéről is hibául teszi ki, főkép Koronka József kereszturi igazgatótanár atyánkfiának az ezen tömeg és ezt illető ügyek körüli eljárásában felöltő mulasztásokat és vétségeket u. m.:

a. hogy az id. Demeter János által tett véghagyományról a végrendelet felküldése mellett az E. K. Tanácsot annak idejében nem értesítette.

b. hogy az ezen véghagyományos tömeg ellen a Péterfi László örökösei által a tömegre nehézkedő adóssági tőke és kamatja felvételére indított nagyfontosságú tömeges keresetről, a terhelő ítéletekről, a per kedvetlen kimeneteléről s a megkezdett törvényes executióról tudósítást nem adott. A kereset védelmét önfejtől elfogadta, megtette; abban jelesen azon ellenvetést, hogy a hagyományos tömeg, mint urbériséget vesztett birtokos ellen, a tőkeösszeg törvény szerint fel nem mondható, megtenni, a követelt kamat egy részének régebb történt kifizetését kimutatni elmulasztotta, s a szerént a dolgot oda menni engedte, hogy ezen adósságos követelés és okozott temérdek perköltség, nemcsak a szép hagyományos tömeget közárverési potomárban, hanem az utalványozott urbéri kárpótlás egyrészét is elnyelte, — holott ha az E. K. T. mindezekről azonnal és idejében értesül, sikerithette volna azt, hogy a hátrálék nehány száz frt kamat kölcsön vett pénzből is kifizetve, a tőke urbéri kárpótlási kötelezvényekkel névértékben törlesztessék és így a hagyományozott szép kiterjedésű jószág a végrendelező által intézett szent czelokra megmaradjon.

Mindezen mulasztások és vétségek a tárgy körüli eljárásokból és a perfolyta-levelekből annyira nyilvánvalók, hogy az egyh. Főtanács a K. Tanács elől idézett határozatával egybehangzólag Koronka József tanár atyánkfiát az okozott kárról felelőssé tenni, reá nézve a kártérítési kötelezettséget kimondani nem kételkedik; mindazonáltal megtekintve ezen atyánkfiának huzamos hasznos szolgálata által a nevelés körül szerzett csoportos érdemeit egyfelől, másfelől pedig megfontolva azt, hogy tanár atyánkfia nem szándékos ros akarral, hanem a törvénykezés körüli járatlansága által okozta e károsodást, az E. Fő T. kegyelem útján a kártérítést elengedi.

Kérdésbe jöhet, hogy ezen sok zavar és per után mi és mennyi az, a mi már a Demeter-alapot teszi; és mi adott okot nekünk arra, hogy a jóltévők ez emlék-ünnepélye egyik és legfőbb pontjául éppen az ifj. Demeter János élete és alapítványa szolgáljon. A végeredmény látható idézett zsinati jegyzőkönyv 5-ik pontja alatt 31—1859. sz. alatti törvényszéki határozat egybefüggőleg a 112—1859. sz. alatti határozattal a Péterfi-örökösöknek a hagyományos tömeg elleni követelések megállíttatott a. tőkétül 1368 frt 48 kr, b. 6%-os kamatúl 1847. sept. 1-től 1857. dec. 5-ig 841 frt 48 kr, c. perköltségül 142 frt 31 $\frac{1}{2}$ kr, összesen 2353 frt 7 $\frac{1}{2}$ kr pengő pénzben.

Ebből törlesztetett a véghagyományos jószágból közárverezés útján békerült összeg 1518 frt 9 kr; a még fenmaradó 834 frt 58 $\frac{1}{2}$

kr követelés a kárpótlásból fizettetett. Ugyanis vesztett urbériségek kárpótlási czime alatt utalványoztatott az országos földtehermentési bizottmánynak oct. 17-én 1857-ben 5353. sz. alatt tőkétül és kamattól 1858. januar 1-től folyó kamatszelvevényvel ellátott államkötelevényekben 3844 frt $36\frac{1}{2}$ kr, miből az árverezés útján bejött összege felüli követelés kifizettvén. marad véghagyományos tömegnek 3009 frt 38 kr. pengőben.

Ez összeget a zsinati főtanács tőkésítendőnek határozta s gyarapodott 1869-ig 6329 frt 94 kr-ra, melynek kamatja a végrendelet értelmében $\frac{2}{5}$ részben a muzsnai ekklesia és pap, $\frac{3}{5}$ részben pedig a sz.-kereszturi gymnasium és igazgatója javára 1869 ben 168. sz. a. az E. K. T. 1870 kezdetével megindittatott. A kamat 338 frt 89 kr tett.

1870-ben a Demeter-hagyatékából 6000 frt utólagos kárpótlás jött, melynek 293 frt évenkénti kamatja az évi E. K. Tanácsi 112. sz. a. az illetőkre nézve a már ismert részesedési arányban folyóvá tétetett. Összesen tehát 631 frt 89 kr adatott ki a Demeter-alap kamatjából évenként.

A hagyomány élvezésében nem történt semmi változás 1875-ig, a mikor is az E. Főtanács 94/2 sz. alatti határozatával a kereszturi igazgató részét benmarasztotta a közpénztár javára, — a mely addig mint igazgatói fizetés szerepelt, — oly formán, hogy rendes tanári fizetéséből ennek megfelelő összeget vont le s így a Demeter-alapot beolvastotta rendes fizetésébe. Ez idő szerint mint igazgató, érdekelt levén, nem kívánok semmi megjegyzést tenni ez eljárásra.

Az egész Demeter-alap ma teszen 12,950 frt 78 kr oszt. értékben. Ennyi és ekkora összeg az, melynek kamatja $\frac{3}{5}$ részben a sz.-kereszturi gymnasium és $\frac{2}{5}$ részben a muzsnai ekklesia javára jótékonyan foly be. Hogy mily nagy nehézség, sok küzdelem járult e hagyományhoz, a felsoroltakból kitűnik.

Volt-e joga az id. Demeter Jánosnak fia végrendeletét elszagatni, a melyben csak a fiu szerzemény vagyonáról volt szó és nem az apa kezén levő ősi birtokról, és a már fia által rendes, törvényes formában eltestált javakba magát örökösnek tekinteni és az ingóságokra fektetett terheket, a melyeket fia végrendelete szerint annak kellett volna kifizetnie, a ki ingóságait örökli, ezt kikértilve, az ingatlanokra tenni által azokat: ezeknek vitatásába nem elegyedem. Czelóm inkább a tények felsorolása, nem annyira kritizálása.

Említve volt fennebb, hogy id. Demeter János kötelevényét ad fia végrendelete épségben tartását illetőleg; akkor semmi olyan körülményt nem említ fel, a mi őt e végrendelezésben sértené, sőt elismeri, hogy fia adósságainak tisztázása az ő kötelességévé van téve, mint haszonélvezőnek. Tíz évig haszonélvez. Ez alatt fiut fogad maga mellé, hogy ápolja őt és nejét. Az adósság törlesztése maradott, de ugylátszik, gondolkozott a 80 éven jóval felül levő öreg ember, hogy sem szeretett öcsöcse, Demeter Mihály érdeke, sem pedig elhunyt fia emléke sértve ne legyen erősen. E küzdelmek között hozzájárul a kisértő Rác Gergely személyében, ki, a mint lát-

szik, minden actusnál jelen van s azonkívül a Péterfi-örökösöknek útmutatójuk volt a per megkezdése előtt is és felhatalmazottjokként szerepel a perben. Elismerteti az id. Demeterrel a Péterfi Lászlónak való tartozást, kinek eddig sem gr. Degenfeldnétől, sem pedig ifj. Demetertől nem volt semmi okmánya e tartozásról s így reménye sem lehetett neki, sem örököseinek ennek megkaparíthatásához. E Rác Gergely, a ki ellen Koronka József bűnvádi keresetet akart indítani s azt az E. K. Tanácsnál is sürgette, oly végrendelkezést tétet a már második gyermekesre jutott emberrel, a melynek alapján biztos fogantyúk legyen a Péterfi-örökösöknek a fellépésre.

Mi történt tovább, tudjuk. A pert előidéző okokat, a bonyodalmak szerzőinek gondolkozásmódját, s a roszt kifejlődést eszközölő lépések mibenlétét mellőzzük a lehetőségig. Ezekkel együtt fel kellene emlegetni az akkori politikai viszonyokat, törvénykezési rendszert s az igazságot szolgáltató közegek értelmi felfogását. Nemzeti jogaink eltiprási idejét kellene szellőztetni; azt az időt, a melyben a protestáns iskolák, egyházak s azok között a mienk is korlátoztattak, szorítottak az absolutismus által; mert az azokban hirdetett, tanított szabadeszmék, gondolatok az absolut-kormányoknak romlására lehetnének; illetőleg, az innen sugárzó világosság sértette a szemöket. Ezek elnyomása, vagy legalább hosszú időre való megdermesztése volt czélozva, a midőn a mi létezetésünk is bizonyos mennyiségű vagyonnal kimutatásához volt kötve. Kiapadhatatlan áldozatkészségünk megmentett!

E szomorú korból esik a Demeter-hagyomány megindulhatására nézve a kevésbé szerencsés kifejlődés. A kettős szerencsétlenség részletesebb körülményeinek felsorolását tehát elhagyva, e hálaünnepegyünk alkalmával, foglalkozunk inkább az alapítványtulajdonképpen létesítő ifj. Demeter Jánossal és azon nemes gondolattal, intentionál, a mely nála folytonosan megvolt. Egy közönséges armális székely családból fölemelkedik, ha a ministerségig nem is, de addig, hogy esze után tisztességes vagyont gyűjt. Egyes embert szolgált, de közhasznú lett munkássága, mert termése első zsenyéjét az Urnak áldozta, t. i. nem az öröklött, de azon vagyont, melyért ő fáradozott, melyet ő szerzett, vallásfelekezete oltárára tette, a midőn e gymnasiumnak és a muzsnai ekklesiának hagyományozta. Nem az önző magasztalás szól belőlem a midőn róla így beszélek, de mint nemzetem, felekezetem egy tagja, erkölcsi kötelességemnek ismerem, tartom, az érdemnek megadni azt, a mi illeti.

Segíts magadon s Isten is megsegít. Erre voltunk s vagyunk utalva mi unitáriusok eleitől fogva. Az önségely nagy szerepet játszik vallásunk, iskoláink történelmében. Ifj. Demeter János ez iskola életének első tizedében tanult itt, a midőn ez még a kezdet nehézségeivel küzdött. Hogy létesült ez, tudjuk, már sokszor fel volt emlegetve. Miből? Semmiből? Nem! Hitrokonaink, az egyesek áldozatkészségéből; tehát abból a nagy tőkéből, a melyre van alapítva existenciánk; a melynek nem szabad elfogyni, elapadni, ha állani kíván egyházunk. Ifj. Demeter látta a nagyobb és kisebb ál-

dozókat, és az itteni hiányokat, szükségeket nem hallomásból, de látásból ismerte, s az áldozatkészség, buzgóság korán, már élte kezdetén megtermékenyítette lelkét azon példákban, a melyek előtte állottak. Az ezen iskoláért lobogó szent tűz melegét felfogta, de nemcsak, hanem meg is tartotta egész életén keresztül.

Családja nem volt, de azért nyomtalanul nem halt el; oly magot hintett, a mely évszázakon keresztül gyümölcsözik. Az idő tova siet, magával viszen mindent. Boldog, ki oly tettet vihet véghez, a mely megáll mindvégig s így azt a kort, a melyben élt, halhatatlan-ná teszi s mintegy drága örökséget adja át az utódoknak, hogy abból tanulást, lelkesedést vegyenek és a régi fénynél új szövétneket gyujtsanak. Így magaslik ki egy-egy tettekben gazdag kor a többiek felett. Jaj az utókornak, ha az ily idők értékét nem tudja kellőleg felfogni!

Szeretjük mondani, hogy vallásfelekezetünkre nézve Kolozsvár a szíve. Jó, legyen, csak hogy Sz. Keresztur ennek az egyik kamarája. De e merengés nem elég! Vér kell, mely az életműködést van hivatva megindítani! E vér a pénz első sorban. Tudta ezt jól ifj. Demeter János is. Abban az időben tanult itten, a melyben gyenge anyagi vagyonnal rendelkezünk. Egy tanárnak évi fizetése 200 mfrtot tett s azt se kapta rendesen. Hogy is tarthatta fenn magát? kérdehetjük, a kik most hozzájuk képest némileg jobb körülmények között vagyunk. Szerényen, szegényesen, de mégis tisztességesen az akkori viszonyok között.

Idők teltével javult helyzetünk. E javulhatás reményében működtek elődeink. Iskoláinknak a haladó világgal kellett és kell haladni. Ez intézet és ennek ügyei is gondozás alatt állottak, de eszközzei, rugói még most is szaporitást, javítást kívánnak. Ez tehát nem bevégezett, csak folyamatban lévő. A cél nemhogy elérve volna, de csak törekvés van arra, hogy eléressék. Az ehez kötött remények, ha részben valósultak is, de még sok vár valósulásra. Mi arra vall, hogy hiányzik ezekre nézve az eszköz s várja az ősökhez hasonló, méltó jöltevéket, a kik gyámolítsák, támogassák. Onnan vár, ahonnan eddig is kapott, egyesektől; azoktól, a kiket nemcsak az értékpapírok, vagy a gabona ára emelkedése, de az erkölcsök mikénti állása is érdekelt. A kik áldoznak, mert kellő erkölcsi erővel bírnak.

Csak a nagy és nemesen érző lelkek fejthetik ki a nagy eszmét! Ifj. Demeter János is ezek közé tartozott! gazdag erkölcsi erőben, nemes lélekben. A talentumot nem ásta el, hanem gyümölcsöztette s itt hasznosította ez iskolánál.

Alapítványa történetét a lehetőségig részletesen tárgyalám. Sok balfelfogást lehetett és lehet hallani erről, főképpen azon per miatt, a mely ezt megcsonkította. Kritikus korban lett volna hivatva e hagyomány segíteni szükségseinken s tán éppen ezért is vádolják Koronkát élesen némelyek. Leírásomból kitűnik, hogy a vád méltatlan. Őt rossz akarat nem vezette, csak az volt egyetlen hibája, miszerint azt hitte, hogy a pert neki kell folytatni, mint a gymn. igazgatójának. Ő szent kötelességet vélt teljesíteni, a midőn a gymn. érdekében sik-

ra szállott. A mint főgondnok Nagy Elek is írja 1857. dec. 23-án: „hogy Koronka igazgató ur bona fide és teljes igyekezettel járt el, sokat fáradott, azt sem én, sem más kétségbe nem vonhatja.“ Ötven éven keresztül úgy szólva egyedül emelte ez iskola tan-, és gazdasági ügyeit, nagy szellemi erővel és kellő sikerrel, melyet bizonyíthatnak számos tanítványai egyházunkban. Ő tehát, a ki annyi munkát kitünően hajtott végre, ezt is jó rendbe akarta hozni, de nem sikerült. A valódi hiba másban volt. Nem az adósság nem fizetése, de éppen a letörlesztése onnan és az által, a honnan rendelte volt ifj. Demeter János, ez volt főtörekvése Koronka Józsefnek.

Sok zavar, per látható ez alapítvány történetében. A nemrég mult időkben is egy adóstól perrel kapá meg a gymnasium az ez alpból kiköleszöszött összeget, és jelenleg is egy részecskéje guttaütésben szenved. Azonban e sok per, zavar semmit sem von le az alapítvány becséből s az ifj. Demeter János érdeméből; jóllehet nem az ő, de az apja testamentumán succedáltunk, de nem az apja, hanem az ő vagyonában. Az érdem mindenestre azé, a ki a vagyont gyűjtötte, szerezte s így, mint tulajdonos, azt először közcélra ajándékozta. Nem mindennapi az ő tette; ritka! Az ily nagyobb mérvű segélyezés csaknem egyetlen ez iskolánál. Lelkesítő, gyűjtő példaként áll az iskolánk történetében. Értékét neveli az is, hogy éppen e vidéki intézetet tartotta szeme előtt az alapítványozó; s oly célra, oly formán tette, hogy ez által az intézet fejlesztessék, erősödjék. Szóval, ő teljesen az iskola javára rendelkezett.

Sokan eszközölthetetik a nevelést, taníttatást fényes városokon; de még szerfelett sokan vannak, a kik ezt nem tehetik. Az ilyenekért fontos ez a hely. A szegény ember a gazdagoknak való tudományt nem szerezheti meg; sok oldalulag magát nem mivelheti ki; azt tanulja s igyekezik elsajátítani, a mire szüksége van; tehát e tekintetben divatot nem üzhet. Iskolánk tűzhelyénél is több szegény, mint gazdag kívánt eleitől fogva melegedni. Az itt lobogó tűz erejét óhajtotta ifj. Demeter János is növelni alapítványával.

Rendesen az innen kikerültek lesznek egyházunk szolgálói, nap-számosai, míg a másunnan valók legnagyobb része elvegyül a nagy világba. Így volt ez régen s így van jelenleg is. Midőn tehát felsőbb iskoláink fontosságát mérlegeljük, ezt nem szabad kihagynunk a számításból. Egyházunk jövőjét illetőleg, ifj. Demeter Jánosnak mély és bölcs belátását hirdeti e helyre tett alapítványa.

Ő már rég hamvadozik a muzsnai temetőben, de emléke, neve él alapítványában. Elismerésünk jele ez ünnepély. Ertélreánk, utódainkra; nem parancsra rendezett, nem pénzen vett, de önkéntes s így megtisztelő rá nézve. Egy valódi keresztényt, honfit megillető ünnepélyben részesül ma ifj. Demeter János halála után 45 esztendővel.

Mai időben koszorukat szoktak tenni s virágokat hinteni a nemesen, dicsőn élők koporsójára, sirdombjára. Mi ezt nem tesszük. Legyen ifj. Demeter János koszoruja ez ünnepélyünk s ezen koszo-

ruban egy szerény virágocska leírásom, a melyben őt és alapítványát tárgyalám.*)

3.

Z á r s z ó.

Mondotta: *Kozma Ferencz* isk. felügyelő gondnok.

Mélyen tisztelt közönség! Miután türelmüket amugy is igénybe vettük, nem akarom u. n. zárbeszéddel tovább is fárasztani azt. Csupán egy pár szót engedjenek még befejezésül! Külső fény nélkül jelent meg tanintézetünk előljárósága és ifjusága a kegyelet ez ünnepén, önök előtt; de bensőség teljes hálával szívében azok emléke és neve iránt, a kik áldozataikkal lehetővé tették, hogy e tanintézet felépüljön és fennálljon, Önök elkötelező barátságos részvéte ünnepünk díszének fokozására szolgált s még inkább megerősített azon meggyőződésben, hogy ünnepeltjeink jótéteményei, a társadalom közös javának előmozdítására szolgálnak. Önök a társadalom képviselői itten, a melynek rokonszenve nekünk becses, mert midőn a multakért ünnepelünk, gondolnunk kell a jövőre is. Mi ennek tudatával bírnunk s ezennel kifejezést adunk azon mély tiszteletünknek, a melylyel áldozatait oly sokszor megújított társadalmunk iránt viseltetünk.

Hozzád fordulok most intézetünk ifjusága. A te műveltségednek, jövő sorsodnak kedvező fejlődésére gondoltak jóltevőink, midőn alapítványaikat tették. Az élvezett anyagi és szellemi jótéteményt ti más módon vissza nem fizethetitek, mintha teljesezésre juttatjátok azon sok szép reményt, melyeket szülőitek, egyházatok és hazátok felőletek táplálnak. Oh szenteljétek gondtalan éveiteket e nemes kötelességnek, hogy elméteket felfegyverezve az ismeretek bőségével s sziveiteket gazdaggá téve a hála és kegyelet érzelmeivel s a vallásos és hazafiui erények drága kincseivel: meg-megújuló évtödös ünnepélyeken majdan soraitokból is mentől többetek nevét magasztalják a hálás utódok.

Mely óhajtással e hálaünnepélyt ezennel be is zárom.

*) Ifj. Demeter János gyermekkorát és kolozsvári tanulói életét illető adatokat t. Hadházi József és Benczédi Gergely urak szívesességéből kaptam, a miért e helyen szíves köszönetem nyilvánítom.

I M A

Gyöngyösi Istvánné, Csehi Ágnes koporsója mellett

Marosvásárhelyt, 1883. február 7-én, Vargyasra szállítása alkalmával.

Örökkévaló Isten, mennyei édes Atyánk! Mélyen megilletődve, s fájdalom terhe alatt roskadozva állunk e gyászos koporsó körül, melyben a páratlan hűségű élettárs, gyermekeit önfeláldozásig szerető édes anyja, s jó keresztény nő hült tetemei fekszenek!

Az önfeláldozó szeretet vezérelte őt pár hét előtt, a távolból ide gyermekei és unokái körébe, hogy elhagyva kedves hajlékát, s a szeretett férjét, itt találja fel ismét otthonát gyermekei között, s öntse ki rájuk keble érzelmeinek melegét, hogy boldogítva legyen boldog!

De alig küldéd az élet angyalát kedves ajándékával a családhoz, s alig engedéd az édes nagyanyai örömet élvezni a kis unokának hiveid közé való beavatása felett, kevés időre eljött a halál angyala is megvenni áldozatát, azon jó nagyanyában s édes anyában, a ki „örülni jött az örülőkkel“, s im e hajlékban, e szivekben a várt öröm és boldogság szomorúsággá és gyászszá változott, megerősítvén azon tapasztalatunkban: hogy „sohase tudhatjuk, mire lépünk ki hajlékunkból“, s hogy „még a te angyalaidnak sem engedtélt változhatatlan erősséget.“

Ugy van, örökkévaló Isten! megdöbbenve halljuk a mulandóság ígét, megdöbbenve látjuk magunk körül, hogy nincsen e földön senkinek és semminek változhatatlan erőssége, látjuk: hogy „megszárad a fű és annak virága elhull“; látjuk, hogy a kősziklák is elporlanak, erős várak s emlékoszlopok rombadólnak, „rájuk fuval az urnak szele, s kevés idő múlva helyök sem ismeri többé őket“, mi pedig halandó emberek „megemésztjük esztendeiket, mint a beszédet, s érezzük, fájdalmasan érezzük, hogy a legbiztosabb alapon és erkölcsi érzelmeinken nyugvó szülői, gyermekei és házastársi szent szövetségünk édes kötelékei is ki vannak téve a mulandóság hatalmának, midőn út a megválás órája, a kérlelhetlen halál fülünkbe kiáltja: „por vagy és porrá kell lenned.“

De nem esünk kétségbe, nem veszünk reményt még a „siralom völgyében s halál árnyékában is“, mert ott is érezzük, hogy a mi Istenünk szeretet, ő a mi mennyei atyánk, örök szeretet, s a szeretet lelkét lehellelte a mi keblünkbe is, s a kik igaz szeretetben élnek, túlélik a halál óráját övéik és minden jók szívében, lelkében, itt e földön és az örökkévalóságban, mert „a szeretet erősebb a halálnál és soha el nem fogy“, szent hitünk pedig állítja: hogy „boldogok a halottak, a kik az Úrban hálnak meg, mert megnyugosznak az ő fáradságaiktól, s cselekedeteiknek jutalma követi őket.

A halottak megnyugosznak cselekedeteiktől és fáradságaiktól! Igen, a mi idvezült halottunk is megnyugodott, nem cselekszik, nem fárad többé a szeretet munkáiban.

De nem, nem valának ezek fárasztók ő reá nézve, ő ezekben sohase fáradott meg, sőt méltán elmondható Jézussal: „az én terem könnyü, az én igám gyönyörűség.”

Testi épiséggel, szívjósággal, lelki nemességgel lépve be a társadalomba, megszentelte annak minden átélt viszonyait. Boldog volt azon házassági szövetségben, a mely által egy az Úr szőlőjében munkáló, s mindvégig hiv élettárhoz kötő sorsát. A világ szerint egyszerű és szerény állást becsültté, s tiszteltté segítette tenni férjének akkor, midőn az az által hirdetett keresztényi eszméket megvalósította családjában, s tágabb környezetében. Gondosság, takarékoság és munkásság által a keveset megsokasította, s a mellett, hogy javaiból a szűkölködőknek segített, családjának illő kényelmet szerzett. Megérte azt az örömet, hogy nagy gonddal nevelt gyermekeit elhelyezve lássa és unokáitól nevét gyagyogni hallja.

Szívjósága messze vidéken ismeretes volt, nyájasan, kedvesen fogadta vendégeit, barátait, sorstársait, s ki egyszer társaságát élvezhette, nem feledte többé megnyerő modorát, kedvességét; rokoni szeretetének fogyhatatlan melegével ölelte közel s távol rokonait s többeket nevelt anyai gondos ápolással, erkölcsi és szellemi gyöngéd oktatással.

A vallásosság volt lényegének egyik legsajátabb alapvonása, s ezt fejezte ki ő az élet aprólékos viszonyaiban éppen úgy, mint az Úr házának buzgó látogatásában; nemcsak felhangzó fohász, de valóban életszükség kifejezése volt nála a zsoltáriró szava: „Uram szeretem a te házában való lakást.” — Bizony Urunk Istenünk! a szeretetnek ily szép és ékes jeleivel tündöklő 44 évet magában záró boldog házassági szövetség, 71 évre terjedő s igaz keresztényi szeretetben és vallásosságban elhunyt élet ellenmondhatlanul bizonyítja, hogy „a szeretet erősebb a halálnál és soha el nem fogy.”

Szeretet Istene! e hit békíti ki lelkünket, elhunyt szolgáló leányod, keresztény felebarátnénk elvesztése felett; ez ad erőt szívünknek a fájdalom súlyát hordozni, mert azok a könyvek, melyek a hiv élettársért s a jó édes anyáért hullanak a gyászos koporsóra, az a részvét, mely az őszinte tisztelők részéről nyilatkozik a fájdalomba borult arcokon a végtisztesség megadásában, ez a részvét, ezek a könyvek biztos jelei azon szeretetnek, mely a megboldogultnak szívét egész éltén át övéi, s minden jók iránt dobogtatá, s a mely jövőre is örök kötelékkel fűzi össze a most elváltakat, s miként szeretet volt a multban a gyászba borult család boldogságának forrása, úgy az lesz jövőben is édes reményöknek szilárd alapja; s miként, végre, szeretetben imádott téged, mennyei legjobb Atyát, úgy hiszszük azt is, hogy őt a szerető lelkek örök boldogságából részesited dicső országodban!

Gyermeki bizalommal kérünk azért, végetlen szeretetű Atyánk, jelenjél meg vigasztaló szent lelkeddel a bánatos szívű kesergőknél,

a kiket a hiv élettárs, a jó édes anya és kedves rokon elvesztésében mérhetetlen veszteség ért! Értesd meg az élete felét elvesztett férjjele, hogy még a halálban sem fogy el az őle egymás iránti szeretetök, s őt ezután is boldogítod az együtt átélt kedves emlékek által. Harmatozz enyhületet lankadó életére azon szent igéből, a melylyel ő már anynyi bánatos és vérző szivet megvigasztalt és meggyógyított!

Az idvezült önfeláldozó szeretetét ezután is lebegtesd szüntelen hálás gyermekei és unokái felett, hogy tanuljanak és lelkesüljenek a szerint élni és munkálni. — A szerető rokonok és ismerősök előtt tartsd emlékezetben az ő nemes lelkületét, szívjóságát és nyájas magaviseletét, hogy azok buzdittassanak igaz atyafiui szeretetre. Mindnyájunkat, pedig, kik őszinte részvétellel jöttünk megadni a vég-tisztességet, tanits bölcsen számlálni napjainkat, hogy jól töltött élet után, nyugodt legyen meghalásunk, s jövő életünk kedves emlékü szeretteink szívében, lelkében és boldog az idvesség örök honában! Amen.

Kelemen Albert,

marosvásárhelyi unit. pap és esperes.

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ SZERTARTÁSI FORMULÁI.

„Nem minden, a ki azt mondja, Uram, Uram, menyen be a menynek országába, hanem az, a ki cselekszi az én mennyei atyám akaratát“. Jézusnak eme figyelmeztetése jó önkénytelenül tollam alá, midőn az unitárius egyház szertartási formuláiról néhány észrevételt elmondandó vagyok. Ezzel összhangzásban az én erős meggyőződésem az, hogy az unitáriusok egyházát eddig sem a forma tartotta fenns ezután sem az fogja fentartani. Bármit összefoglalhatunk szép szavakba, ha azoknak szellemét nem tudjuk belecsepegtetni a gondunkra bizottak szívébe.

Midőn azonban ezt előre bocsátom, egyszersmind hangsúlyozni óhajtom, hogy én is szükségesnek tartom azt, hogy egyházunk szertartásaiban összhang legyen. Óhajtanám, hogy lelkészeink, vagy mások kitalálnák azt a legjobb formát, a melyen hiveink mindenike ugyanarról a magasztos lényegről szóló meggyőződését nyilvánítaná. Azonban ha ezt lehetségesnek gondolnám is a jelenre és a következő pár tiz évre, éppen nem tartanám annak az azután következőkre. A „Keresztény Magvető“ mult számában közölt nézetét Gyöngyösi István urnak, tehát csak abban az értelemben pártolom, hogy az elavult formák helyett, a mai igényeknek megfelelőket kell előállítani.

Az „Úri imát“ illetőleg abban a nézetben vagyok, hogy az sem nem unitárius, sem nem trinitárius egyház szertartási formula. A felett felekezeti szempontból, vagy közmegegyezéssel csak annyiban lehet itélni, a mennyiben az a kérdés forog fenn, hogy az isteni tiszteletnek e vagy ama részében használtassék-e, vagy nem. Ezentul teljesen a bibliai kritika dolga eldönteni, hogy azt milyen alakban irták és hogy kellene használni.

A bibliai kritika az Uri ima eredeti formájára vonatkozólag, nem éppen összhangzatosan nyilatkozik, és nem is nyilatkozhatik, mivel már a két synoptikus evangéliumban, (Máté VI, 9—13. és Luk. XI, 2—4.) nagyon lényeges eltérés van. A Máté-é sokkal hosszabb, mint a Lukácsé. Melyik felelt meg a Jézus imájának? Az első, mivel hosszabb, vagy az utolsó, mivel rövidebb? Sokan vannak, kik az első tartják eredetibbnek, de kérjük, hogy jogos alapon ragaszkodnak-e hozzá. Nem, mert a bibliai kritika általában nem tulajdonit nagyobb hitelességet a Máté evangéliumának, mint a többieknek, de nem főleg azért sem, mert ha ez ima Jézustól ered, a mi, hogy ugy van, mi kétségbe sem vonjuk, — akkor Jézus bizonynyal a lehető legkövidebb és legegyszerűbb szavakban mondta volt el részint azért, hogy egyszerű és kevés tanultságu követői könnyen megtarthassák, és részint azért, mert a pogány és fareziusi

sokbeszédűségnek határozottan ellensége volt, a mint kitetszik Máté VI. 7., Márk XII. 40., Luk. XX, 47., Máté XXIII. 14. (az utóbbi betoldás.)

De végül még azért is, mert a Lukács evangéliumának előadása szerint Jézusnak nem volt célja formához kötni hiveit, a mint-hogy csak akkor tanítja meg őket imádkozni, a mikor arra felkéri. A Máté szerinti előadás és körülmény tehát kétséssé válik részint azért, mert igen különös tendenciával vétetik elő, de részint azért is, mert egészen más alkalomból mint Lukácsnál; már pedig azt éppen nem tartjuk valószínűnek, hogy Jézus mind a kettőre külön tanította volna meg őket.

De hadd lássuk a dolgot közelebbről. A Károli biblia szerint a Máté és Lukács evangéliumában csaknem egy az Uri ima. Leglényesebb eltérés abban van, hogy Lukácsnál az ima záródéka, a doxologia, hiányzik. Csakhogy így volna, hej de biz ez csak látszat, és merő csalódás, mert a Lukács szerinti ima hol egy, hol más célból ki van toldva azért, hogy a másikat megközelítse. Ez állításunkat igazolja már a Hieronimus (Jeromos) Uj testamentuma, melynek első részét 384-ben adta ki az ő szokott pontosságával és éles ítéletével. Utána a tizenhetedik száz jeles kritikusan Millen elkezdve, Wettstein, Griesbach, Scholtz, Lachmann, Tregelles és Tischendorf újabb felfedezésű kéziratokból és régi fordításokból kiindulva, ugyanarra a megállapodásra jöttek. Az új angol biblia fordítók vagy revisorok, kik különben elég conservativek voltak eljárásaikban, csaknem összhangzásban e kritikusokkal, sokkal rövidebb alakban adták ki, s magyar kritikusaink közül a néhai Simén Domokos és Nagy Ignác (Jézus imája Theol. könyvtár V. köt.) hasonló rövidséggel fordították le. Ezek után jogosan vonhatjuk azt a következtetést, hogy a Lukács szerinti ima Máté-ből bővített ki.

De kérhetőné olvasónk, hogy éppen az a körülmény is, hogy a Lukácsét Mátéjéből egészítették ki nem arra mutat-e, hogy a Mátéé az eredeti? Ez még éppen nem, de az igenis lehetséges, hogy a Máté-ében is eredetileg csak anynyi volt meg, mint a Lukács-ében, s abból aztán az első egyházakban használat alatt bővítették ki először Mátét és azután Máté-ből a másolók és fordítók Lukácsot is. E feltevésünket igazolja az a tény, hogy a mely részek Mátéban mint bővítések fordulnak elő, az Augustin nézete szerint sem változtatnak semmit az értelmén.

Az ima, Schenkel szerint, későbbi kibővítése egy régi eredeti alaknak. És ez elég természetes is, mivel az Uri imát nagyon korán kezdték használni az isteni tiszteletek tartásakor és bevonták liturgiájokba. E használat következtében toldott hozzá: a mi, vagy miénk ἡμῶν; ki a mennyben ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, oly célból, hogy ez által a πατερ szó megmagyaráztassék. A „mennyben“ fogalom szoros összekötetésben látszik lenni a harmadik kérdés második felével: „legyen meg akaratod, mint a mennyben, ugy a földön“, és bizonyos tekintetben ismétlés. „A mennyben“ szó egészen sajátos szava Mátének, s szoros viszonyban áll a „Mennysország“ és „Isten orszá-

ga“ fogalmakkal (Mát. 5.¹⁶⁻⁴⁶⁻⁴⁸. 6.¹¹⁻¹⁴⁻²⁰⁻³². 7.¹¹⁻²¹. 10.³²⁻³³. 12.⁵⁰. 15.¹³⁻¹⁶. 17. 18.¹⁰⁻¹⁴⁻¹⁹⁻³⁹. 23.⁹.) melyek mind Márknál, mind Lukácsnál csak egyszer fordulnak elő. Csupán kibővítésnek tekinthető: de szabadsíts meg a gonosztól; de a *πανερός*-t helytelenül veszik némelyek személynek, mert ha ez egyáltalában helyet foglal itt akkor „erkölcsi rosz“ értelmében veendő v. ö. Róm. 12.⁹ (Meyer.)

Végül az imának utolsó része, az ugynevezett doxologia: „Mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökké. Amen.“ nincsen semmi összeköttetésben a szöveg többi részével. A régi codexek közül csak R.-ben van meg, többiből hiányzik. Egyetlen kritikai szövegben sem fordul elő, avagy csak azzal a megjegyzéssel, hogy nem hiteles. Griesbach kihagyja, megjegyezvén, hogy most „mert tied az ország mindörökké Amen“, majd „mert tied az atya, a fiu és a szentlélek országa, hatalma és dicsősége“, majd pedig a fennebbi alakban szerepel, annyira, hogy minden más forrásra hivatkozás nélkül bátran kimondhatjuk, hogy ez teljességgel nem tartozik az Uri imához.

De hát mi marad meg végül is az egész szép imából? A fennebb elősorolt s még megbővithető okok alapján a következő:

Máténál 6 rész 9—13.

- 1) Atyánk,
- 2) Szenteltessék meg neved;
- 3) Jőjjön el országod;
- 4) Legyen meg akaratod mint menyben úgy a földön.
- 5) Holnapra való kenyerünket add meg ma.
- 6) Engedd el a mi tartozásainkat, miképen mi is elengedtük a nekünk tartozóknak.
- 7) És ne vigy a kisértetbe.

Lukács 11. rész. 2.

- Atya, szenteltessék meg neved;
- Jőjjön el országod;
- Nélkülözhetlen kenyerünket, add meg a napról-napra való.
- És bocsásd meg bűneinket, mert mi is megbocsátunk minden ellenünk vétőnek.
- És ne vigy minket a kisértetbe.

A mint e táblázatból kitetszik, a két rövidített alaknak 4-dik és 6-ik pontjai között lényeges eltérés van. A 4-ikre nézve fennebb már megjegyeztük, hogy az egészen az első evangelium írója saját-ságos fogalomkörébe tartozik, most már azt is hozzá kell tennünk, hogy valószínűnek látjuk, hogy az eredeti imában nem volt meg. E feltevésünket megerősítik Hanne (Bibel Lexikon), Schenkel (Charakterbild Jesu), Nagy I. (Jesús imája). A 6-ikra nézve azt tartjuk, hogy a Lukács szerinti a helyesebb, inkább megegyezik a Jézus szellemével. Az utolsó meg van mind a két irónál és mégis a szöveg összhangja azt kívánja, hogy igazat adjunk Nagy Ignácznak és azt mondják, hogy a 14-ik vers; mert ha megbocsátjátok az embereknek az ő vétkeiket, megbocsátja néktek is a ti mennyei atyátok — ez előtt állott, a 12 vershez tartozott, s ennek a kettő között nincsen helye.

Maga a conservativ Meyer is azt jegyzi meg, hogy a kezdő szó „*γάρ* weist zurück auf v. 12., dessen Sinn nun weiter erörtert wird.“ Elannyira, hogy még ez a vers is kihagyatva, a valószínűleg legrövidebb szövegét így lehetne összeállítani:

Atya, szenteltesse meg neved;
 Jőjjön el országod;
 A holnapi kenyerünket add meg nekünk ma;
 Bocsásd meg vétkeinket, mert mi is megbocsátottunk az el-
 lünk vétetteknek.

Egyszerűség és rövidség tekintetében már alig volna felülmul-
 ható ez ima! Az első kettő Isten dicsőítése és magasztalása, a má-
 sodik ellenben a mi kérésünk tőle. Atya, szent a te neved mi előtt-
 tünk, kerüljük annak beszenyvezését, óvakodunk oknélküli emleget-
 ésétől. Te szent vagy, legyen megszenteltetve még neved is általunk.
 A Jézus kijelentésének sarkpontja, az istenfiuságnak, az emberek tu-
 datába való átültetése abban áll, hogy ő a zsidók Jahvehjét a felle-
 gek mögül lehozta a földre és hatalmas ur helyett szerető atyává
 tette. Tanuljuk meg tehát kérni, hogy jőjjön el ez ország, hogy le-
 gyünk annak tagjai, s hogy érezzük annak idvezítő, megszentelő és
 boldogító erejét. Ekkor aztán mindenek javunkra lesznek, ha kérjük
 Istentől. Ő megadja mindazt, a mi szükséges, de főleg a kenyeret,
 hogy táplálhassuk testünket. De ne merüljetek el a világi gyönyö-
 rökben, mert lám azok a léleknek megöli. Imádkozzatok minden-
 nap, hogy Isten bocsássa meg, a mit vétettetek, és a mint ő könyö-
 rülő, úgy igyekezzetek azok lenni ti is. Ime, minden, a mi az égre
 és földre, a testre és a lélekre tartozik, minden összefoglalva egy
 néhány szóban. Kell-e ennél egyszerűbb és szebb talisman egy élet-
 nek? A kritika vívmányai — nagyon röviden előadva — ezek.

De mit tegyünk akkor, mikor nem theologusokkal s annál ke-
 vesébbé kritikusokkal, midőn a szokás törvényével és egy egész könyv-
 vel állunk szemben? Mit akkor, midőn oly téren járunk, a hol nem
 papok a prédikálás és nem tanítóké a tanítás; a midőn a bölcsőből
 kivett gyermeket anyja ölén látjuk és azt halljuk, hogy már mondo-
 gat egy-egy szót a legszebb imából. Ne zavarjuk meg őket, mert
 köztük nem a szavak, hanem a hangok beszélnek. A gyenge ész egy
 esztendő alatt felét fogja megtanulni valószínűleg e rövid imának is,
 míg ellenben az érzékeny kebel tele fog telni az anyai szívnek soha
 el nem enyésző leheletével.

Az én véleményem az Uri imára nézve tehát az, hogy az egy-
 házi szertartások alkalmával használtassék a Máté evangéliumának
 szövege szerint, kihagyatván belőle a szándékos és csak néhol haszná-
 lt betoldások, milyenek az u. n. doxologia és egyes oly szavak, melyeket
 részint a kiadók, részint a gyakorlat változtatott meg, vagy szőtt bele.

Mi atyánk, ki a mennyben vagy,
 Szenteltesse meg neved;
 Jőjjön el országod; legyen meg akaratom;
 A mindennapi kenyerünket add meg ma,
 És bocsásd meg a vétkeinket, mert mi is megbocsátottunk az elle-
 nünk vétetteknek,*)

És ne vigy kísértetbe, hanem szabadíts meg a gonosztól.

*) E két szót nemcsak azért tartom szükségesnek így használni, mert a
 szöveg így kívánja hanem azért is, mert a jelen, vagy jövő fogalma által a mi
 fogadásunk az Istenhez intézett kéréssel szemben feltételes lenne, a mi egészen
 helytelen.

Midőn a gyakorlatnak és közszokásnak hódolva, ennyiben a régi mellett óhajtok maradni, egyszersmind hangsúlyozom azt, a mit még más alkalommal is hangsúlyoztam, hogy a magyar közönségnek egy szép nyelvezetű és az eredetinek megfelelő bibliai fordítást kell megteremteni a használatban levő és oly fülsértően rozsz nyelvezetűek helyett. Ekkor aztán az Uri imát is visszaállíthatjuk a maga eredetiségébe, de addig vajmi nehezen.

Es most, hivatkozván amaz idézetre, melyet cikkem elejére írtam, az Uri ima használatára nézve azt mondom, hogy közös isteni tiszteleteinkben a lehető legritkábban kell használnunk, mert különben elveszti szépségét és hatását s olyanná fajul, mint az „olvasó“, vagy a „keresztvetés“, melyeknek üdvszerző hatása attól függ, hogy ki hányszor forgatja vagy veti el, és nem attól, hogy kinek mennyire hatotta meg lelkét annak használása. Én teljesen elégségesnek tartom, hogy rendes isteni tisztelet alkalmával csak egyszer használjuk és pedig az isteni tisztelet végén, hogy ez legyen az egésznek bevezetője, koronája, mely esetben a záríma fölöslegessé válván, azt ki kellene hagyni, annyival is inkább, mert hisz azt is legtöbbször ez imához hasonlónak szokták tenni az által, hogy vagy a bibliából egy pár verset, vagy az énekes könyvből egy pár éneket mondanak el. Nagyobb ünnepek alkalmával kétszer, t. i. a beszéd után és az urvacsora osztási, esketési, papszentelési stb. agendák után volna használandó, mint a melyek az elsőtől rendszeren különállók.

Ennyit ohajtottam ez alkalommal a magam részéről elmondani.

Boros György.

KELEMEN BENŐ.

1792, április 9. — 1883, június 3.

Az unitárius egyház nagy jóltevője, Nagyernyei **Kelemen Benő**, egyháztanácsos, kolozsdobokaköri felügyelő-gondnoknak halálát jelzik e gyászsorok, a bensőség átérzett igaz tisztelet és őszinte részvét halvány kifejezései.

Az utóbbi években Kelemen Benőnél nagyobb halottja nem volt az unitarius vallásközönségnek. Nemcsak szép férfi alakja s magas életkora, hanem esze, szive, jelleme és egész élete meszsze felülemelték a köznapiság alantos színvonalán. Benne a régibb nemzedéknek egyik legtiszteletreméltóbb kimagasló alakját szemléltük mindig körünkben. Egyéniségének és kiváló érdemeinek értékét nagy mértékben növeli, ha tudjuk, hogy életpályája mily szerény kezdettel indult ki, s kitartó szorgalom, erély és becsületos munka által mily gazdag és fényes eredménynel végződött.

Három drága kincsnek szentelte élete munkásságát: forrón szeretett családjának, hazájának és egyházának. És mindháromnak főleg az anyagi téren tett lényeges szolgálatokat. Amannak szép vagyont szerezve, számára tekintélyes anyagi jólétet biztosított. Emennek,

mint mintagazda, a br. Vesselényi-udvarban Zsibón közgazdasági viszonyai emelésére hatott a 30-as és 40-es években, a mikor Zsibó Erdélynek ugyyszólva gazdasági iskolája volt, a honnan kikerült gyakornokokon kapva-kaptak a nagybirtokosok. Egyháza iránt Szent-István királynak attól a nagy elvétől vezéreltetve, hogy a tized az egyházé, több mint **20,000** frt alapítványnyal folyt be annak különösen nevelés ügyei javítására.

Bár élete — mondhatni — befejezett volt, szucsági birtokán néhány év óta a közélettől visszavonulva a boldog öregkor aranynapjait élvén, mindazonáltal fájdalmasan esik tudnunk, hogy az életbölcsesség, gyakorlati érzék, a családi patriarkalis erények és puritán jellem eme kiváló személyesítője, s az unitarius egyháznak időnkben eme legnagyobb jóltevője nincs többé.

Legyenek áldottak porai s maradandó emlékezete!

Péterfi Dénes.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Unitárius kis könyvtár. Szerk. Derzsi Károly, budapesti unitárius lelkész. VI. Tartalom: A négy vezető szózat. Hopps P. János után. Ára 5 kr.

A dogmai formák óriási tömkelegében eltévelyedett, az ige hirdetőinek ellentmondó szavai miatt, fogalmaiban megzavart ember mit tegyen, kihez és mihez forduljon? Elhagyja-e egyházát, melyet szeret, higgyen-e papjának, ki meggyőződésével ellenkezőt szól, vallja-e azt a hitet, a melyet elébe adnak, de a melyet nem hisz és végül forgassa-e tovább azt a könyvet, a mely ma éppen ellenkezőt tanít neki, mint tegnap tanított? Sokan helyesebbnek látják, hogy mindezeket elhagyják és valami újabbat keressék azt az erős sziklát, a melyen megállhassanak. Mások ellenben tovább is a régiek mellett maradnak, azokat magokra nézve elégségesnek tartják. Egyik ut sem helyes. A ki biztos helyre akar jutni, az forduljon Istenhez, hallgassa meg, hogy mit szól ő lelkében és kösse azt. — Isten sokféle nyelven szól az emberhez, de ezek közül legnevezetesebbek: 1.) Az ész. Ész által különböztetjük meg az igazat a hamistól. A kinek tudomása nincs, annak hite sem lehet, mert hit tárgya csak az lehet, a mi kiállotta az ész ítéletét. A szentháromság tana tehát hihetetlen, mert ezt nem állja ki, mert az elgondolhatatlan, felfoghatatlan, csupán pusztá szóhalmaz. Hihetetlen és nem megnyugtató sok más egyházi dogma is, mert nem egyeznek meg a józan észszel. 2.) A lelkiismeret, mely által megkülönböztetjük az igazat a hamistól, mely által meg kell vetnünk minden olyan tant, a mely az embert teljesen bűnösnek, elkárhozottnak, a Jézus véréért pedig a mások büneért való áldozatnak tartják. 3.) A szeretet, mint olyan erő, mely a családi életet megszenteli, az egyházat felemeli, a munkát megneemesíti, a mely nem türi az önzést, megveti a kegyetlenséget és letörli a fájdalom könnyűit. — Mind e „szózatokat“ megszenteli az isteni helybenhagyó szózat. Azok tőle jönnek, s reá vezetnek és minthogy minden emberben külön-külön megvannak, mindnyájunkat Istennel egységbe vonnak. Az ész igazságra, a lelkiismeret jóra, a szeretet pedig Istenre vezérel. — Magasztos eszmék, a vallásos élet valódi elemei vannak feltárva e kis könyvben. A lélek épületére nagyobb hatással egyik sem lehetett ennél a megelőzők közül. Ajánljuk mindazoknak, a kik éheznek és szomjuhozzák a lélek táplálékait.

Szilágy megye földrajzának megírására s fali térképének elkészítésére, a szilágy megyei tanítótestület, támogatva a megye közönsége által, 150 frt pályadíjat tűzött ki már korábban. A pályázat a múlt évben lejárván, az eredmény kihirdetése május hó 5-én történt meg, nevezett tanítótestületnek Zilahon tartott rendkívüli közgyűlésén. A beérkezett két pályamunka közül egyik gyengének, de a má-

sik kiváló becsünek, s így jutalomra méltónak találtatott. A pályadíjat nyert mű szerzője, mint az a jelíges levél felbontása után kitünt, Borbély Sámuel, zilahi állami tanítóképző tanár.⁴

Örömmel jelezzük a jeles tanár, hitbéli afiának e kitünését, a tanönyv-irodalom terén, és a kivivott sikerért melegen üdvözljük.

K Ü L Ö N F É L É K .

„**A vallási rationalismus az Egyesült-Államokban**“ című kitünő dolgozatra, melylyel e füzetünket megnyitjuk, különösen felhívjuk olvasóink figyelmét. Az amerikai unitarismusról alaposabb tanulmány ily rövid és szabatos formában aligha jelent meg. S értékét emeli az a körülmény, hogy írója az unitariusok körén kívül álló egyéniség.

Kelemen Benő temetésén, mely f. évi jun. 5-én ment végbe Szucságban, nagyszámu közönség jelent meg. Szucságból és a szomszéd helységekből ott volt az értelmiség javarésze, Kolozsvárról az unitarius tanári kar teljes számban és az unitarius collegium ifjúságának egy nagy része és más tisztelői az elhunynak. Koporsójára a család, a tanuló ifjúság s barátai és tisztelői koszorúkat tettek. Az egyházi szertartást, az ifj. dalkör éneke után, főt. Ferencz József püspök úr végezte egy remek nivü beszéddel, mely méltó tolmácsolása volt ugy az idvezült érdemeinek, mint a közönség fájdalmas részvételének. A megboldogult tetemeit szép érzekoporsóban tanulók vitték a családi sirkertbe végnyugalomra.

Püspöki vizsgálat. Főt. Ferencz József püspök úr a mult év őszén a torda-aranyoskörü ekklesiának vizsgálatát, teendőik halmaza miatt, nem fejezhetvén be, f. évi jun. 3-án ismét kiszállott a nevezett körbe Mózes András, kolozsvári lelkész kíséretében, a püspöki vizsgáló székhez csatlakozván körü jegyző Csegezi László, bágyoni lelkész is. A főt. püspök úr legelőször Komjátszeget szerencseltette főpásztori látogatásával, hol megillető ünnepélyességgel fogadták. De alig végező be itt a vizsgálatot, Kelemen Benőnek hirtelen közbejött halála hazaszólitotta, miért is útját csak a következő vasárnap, jun. 10-én, folytathatá. Ez alkalommal, a mint tudósitanak, a még hátralevő Túr és Szind községeket látogatta meg. Túr-ban, hol már 40 év óta nem volt püspöki visitatio, határtalan örömmel üdvözölték. Egész az 1/2 órányira eső „Hármas“ helységig ment elébe Halmágyi Károly lelkészszel a túri értelmiség, felekezetkülönség nélkül ; a falu határán diszkapu volt felállitva s mindkét helyen lelkes üdvözlő beszédek mondattak. Megérkezés után itt is, mint Komjátszege, Mózes András lelkész tartott lelkesült előadással szép egyházi beszédet. A főtiszt. püspök ur ezután a „békesség“ és „szeretet“ apostoli szavaival üdvözlé az ekklesiát, mély hatást téve a jelenvoltagekra. A hivatalos munkát elvégezvén, a turiak vendégszeretetének élvezése után, nagyszámu kísérelőktől követve, másnap Szind községbe ment, hol Szatmári Mózes lelkész és a hivek részéről hasonló ünnepélyes és lelkesült fogadtatásban részesült. Innen junius 12-én, a közvetlenül püspöki visitatio alatt levő Tordát is utjába ejtette a főt.

püspök ur. Tordán Albert János, lelkipásztor üdvözölte a szép számmal megjelent közönség harsány-éljenzései között. A főt. ur mintegy három napot szentelt ez eklézsiának, melyek alatt egyházunkban e fontos helyet foglaló gyülekezet érdekében sok hasznos intézkedés tétetett. A püspök ur tiszteletére Szigethy Sándor polgármester, egyh. gondnok és Veress Dénes alispán vendégszerető házánál fényes ebédek voltak, fűszerrezve kedélyben és szellemben gazdag pohárköszöntőkkel. Székhelyére június 16-án érkezett vissza. E látogatással már két egyházkör vizsgálata fejeztetett be. Erőt és egészséget kívánunk, a többi egyházkörök látogatására is, mert magunk is úgy vagyunk meggyőződve, hogy a püspöki vizsgálatok a gyülekezeteknek nemcsak szellemi, hanem szervezeti életére is igen jelentékeny befolyást gyakorolnak.

Kőváry László, jeles történetirót, kolozsvári collegiumunk egyik felügyelő gondnokát a Magyar T. Akadémia idei közgyűlésén nagy szótöbbséggel l. tagnak választotta meg. Hogy ha az akadémiai tagság nem a jövő előlegezése, hanem, a mint kellene, hogy minden esetben legyen, a felmutatott irodalmi munkásságnak, érdemnek kitüntető jutalma, Kőváry László, akadémiai taggá való választatását kiérdemelte oly mértékben, a hogy azt kevés író érdemelheti ki. Már egy magában „Erdély történelme, (1859).“ czimű jeles műve elég minősítés lett volna a taggá választatásra, hátha még ehhez hozzá vesszük, 1848—9-ről s a magyar családok viseletéről és szokásairól a nemzeti fejedelmek alatt s Erdély építészeti emlékeiről írott, s több más munkáit, és a tisztult ízlést és műformát, melylyel azok irva vannak, valóban a legnagyobb örömnünknek kell hogy kifejezést adjunk, hogy a méltánylás irodalmi működése iránt most az Akadémiában oly szép módon nyilvánult. És a midőn ezt tesszük, egyszersmind kívánjuk, hogy az Isten a magyar történelmi irodalomnak hasznára és mindnyájunk örömére sokáig éltesse!

Emlékünnepély. Főiskolánkban Kolozsvárt f. évi jun. 24-én, a Jóltevíők emlékére lélekemelő ünnepély tartatott. A jóltevíők arcképeivel és zöld koszorúkkal díszesített nagy termet a szépszámu közönség egészen megtöltötte. Az ünnepély az ifj. dalkör énekével vette kezdetét, mely után Kőváry László, isk. felügyelő gondnok mondott alkalmi megnyitó beszédet az ünnepély keletkezését, történetét és célját fejtegetve. Erre Fazakas Lajos papnövendék emlékbeszédben szólott meghatóan az unitárius egyház és iskola nagy jóltevíőről. Az ünnepélynek középpontját Kovács János igazgató-tanárnak „Richmond Anna emlékezete“ czimű felolvasása tette. Felolvasó érdekesen tüntette föl e jeles amerikai nő szép jellemét, melynek vonásai: háziasság, finom, mivelte lelkület és maradandó emlékü tettekben nyilatkozó hitbuzgóság voltak. A közönség mindvégig figyelemmel hallgatta, és tetszéssel kísérte az érdekes felolvasást. Alkalmi költeményt szavalt Nagy Samu, VI. gymn. oszt. tanuló. Az ünnepélyt Kőváry László, isk. felügyelő gondnoknak rövid, de magas gondolatkörbe szállt beszéde zárta be, melyben a mult fényírásából igéretteljes jövőnek látta biztató világát.

Az erdélyi ev. ref. egyh. kerület idei közgyűlését május hó 16—20 napjain tartotta meg Kolozsvárt. Egyéb tárgyak között hosszas vitára adott alkalmat az országos segély-alap életbeléptetésének kér-

dése, s különösen az, hogy a segélyalapi pénzek beszédeseért a presbyterium, vagy a pap legyen-e felelős. Végül az a javaslat fogadtatott el, hogy a pénz beszédése a presbyterium kötelességévé tétessék s ezért a lelkész is felelős legyen. A közgyűlésen intézkedés tétetett a zsinati törvények életbeléptésére is, a törvények egy kodifikáló bizottságnak adatván át, mely munkálatát a jövő évi közgyűlésre lesz betérjesztendő. A közgyűlésnek méltó záradéka volt az új papok felszentelése, mely alkalommal Sándor János, miriszlói lelkész s nagyenyedi egyházmegyei főjegyző tartott egy tanultságra és szónoki erőre valló szép egyházi beszédet. Utánna Nagy Péter püspök hallatta az ő hatalmas szavát az ifjú lelkészek kibocsátásánál.

A brit és külföldi unitarius társulat közgyűlése az idén is fényesen sikerült. A tagok az ország különböző részeiből nagy számmal jelentek meg Londonban. Terünk szűk volta nem engedi, hogy e közgyűlésről részletesebb leírást adjunk. S így csak azt említjük meg, hogy a legnagyobb érdeklődést az unitarismusnak a munkások tálalók közt terjesztése keltette, melyre a társulat, az eddigi sikertől bátorítva, határozottabb lépéseket fog tenni, hogy megmutassa, hogy az unitarismus nemcsak a mivelteknek, hanem a népnek is lehet vallása. A társulat évi bevétele tett 57,210 frtot; kiadása 55,740 frot.

Főiskolánkban az évi zárvizsgálatok jun. 18—27 napjain szép sikerrel folytak le. Örömmel győződünk meg e vizsgálatokból is ifjaink komoly törekvéséről, melylyel feladatuknak megfelelni igyekeztek. S különösen ki kell emelnünk azt az általános sikert, melyet az angol nyelvtani pályázaton a pályázók felmutattak. Főlemlítjük még, hogy Mltszs. Petrichevich Horváth Kálmán ur, áldozatkész isk. felügyelő-gondnok az idén is tekintélyes összeget (115 frtot) adott a tanulásban és magaviseletben kitünőbb ifjak jutalmazására, mely összeg, adó szándéka szerint, felekezetkülönbségre való tekintet nélkül osztatott ki az arra érdemes tanulók közt.

Gyászhirek. Kelemen Benő elhunytáról itt közöljük a gyászjelentéseket is, melyeket az Egyh. képv. Tanács és a család adtak ki: Az unitariusok E. K. Tanácsa a vallásközönség nevében fájdalommal jelenti, hogy nagy-ernyei *Kelemen Benő* az E. K. Tanács tagja s a kolozs-dobokai egyházi kör gondnoka, a vallásközönség és tanintézetei áldozatkész pártolója és jóltevője a mai nap, élete 92. évében áldásos munkában gazdag életét bevégezte. Legyen áldott az ő emléke mi közöttünk! Kolozsvárt, Junius 3-án 1883. — Felső-Csernátoni Bod Katalin, özv. Kelemen Benóné a maga, leányai: Kelemen Polixena, özvegy Zathureczki Gedeonné s gyermekei: Albert, ennek neje és gyermekeik; Gizella, törvényszéki bíró Ürlei Béláné, férje és gyermekeik; Mária, honvéd főhadnagy Dindár Istvánné és férje, István; Kelemen Katalin. nyug. honvéd ezredes Szigethi Miklósné, férje s gyermekeik: Miklós és Izabella; továbbá Kelemen Elek az elhunyt testvérének gyermeke s ennek testvérei és családjaik, valamint a többi rokonok nevében a legmélyebb fájdalommal jelenti, hogy forrón szeretett férje, az illetők édes atyja, nagy- és dédatyja, ipja, nagybátyja és rokona Nagy-Ernye *Kelemen Benő* folyó évi junius hó 3-án reggeli 7 órakor, életének 92-ik, boldog házasságuknak 55-ik évében végelgyengülésben megszűnt élni. A mily ritka és

hosszu, ép oly szép és nemes élet roskadt a sirba az idvezült halálával. Csaknem egy évszázad látott ő feje felett elrepülni az élet és történet ezer változataival, míg önmaga mind halálig változatlan maradt vasszorgalmában, aranytisztá jellemében, háza és családja, hazája és egyháza, a közügy és szent érdekek, rokonai és barátai iránti szeretetében, azoknak érdekében kifejtett buzgalmában, munkásságában és áldozatkészségében. S ha a hosszú élet ékes korona, azt halandó méltóbban nem viselte, mint a tetteiben is halhatatlanná lett s méltóan meg nem gyászolható nemes halott. Béke porain! áldás emléké! Az idvezültnék földi része f. évi június hó 5-én d. u. 4 órakor fog szucsági birtokán a szokott egyházi szertartással saját családi sirkertjében örök nyugalomra elhelyeztetni. Szucságban, június 4-én 1883. — Veress György, hites ügyvéd, egyháztanácsos, folyó évi máj. 6-án élete 75-ik, boldog házassága 44-ik évében meghalt szivszélhűdés következtében Árkoson. Az elhunyt tekintélyes állást foglalt el abban a körben, a hol működött s sirjába ismerősei mély részvéte kísérte. — Dr. Bartók Zsigmond ó-radnai orvos s egyh. tanácsos érzékeny veszteséget szenvedett fia Zoltán halálában, ki 23-ik évében sorvasztó betegségnek esett áldozatul, magával vive anynyi szép reményt. — Zoltáni Zoltán Gábor, egyháztanácsos, ügyvéd, életének 77-ik, boldog házasságának 38-ik évében f. évi jun. 12-én jobblétre szenderült. Utóbbi időben szék városának volt köztisztvisletben álló tiszti ügyésze s árvaszéki bírása. Temetése Csomafáján nagy részvét közt ment végbe.

A szerkesztőség postája.

Schwartz Károly A. úrnak. Pozsony. A pártoló-díjt még az év elején pontosan vettük, s neve csakis vétségéből maradt ki a közlöttek sorából. Fogadja szives üdvözetünk.

ARANYKÖNYV.

A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra, s állandó imaházra tett kegyes adományok:

XV. Közlemény.

N. Kővári László, m. akadémiai levelező tag ur harmad izben 10 frt. Méltóságos özv. Gálfalvy Imréné Molnár Sándor ügyvéd ur által beküldött 50 frtot.

T. Bachó Viktor és neje Vittig Anna Szegeden, a 145. sz. gyűjtőívén, évenkint 1882-től fizetendőleg 20 forint.

T. Kővári Mihály ügyvéd ur Kolozsvártt, a 323. sz. gyűjtőívén 50 forint.

T. Ballók Károly kir. járásbíró urtól Csáki Gorbó, a 311. sz. iven 5 forint.

N. Fülöp Kálmán ur Vaja a 260. sz. gyűjtőívén 10 frt.

Kocs Dénes honvédfőhadnagy ur gyűjtése a 469. számú gyűjtő-
 iven Pécsen: Kocs Dénes 2 frt 20 kr. Perczel Dezső alispán Szegszárd
 1 frt, Pápé Gyula m. főjegyző 1 frt 20 kr. Dr. Sass István megyei fő-
 orvos, Rausz Béla szolgabíró, Albanics bácsi magánzó, Papp Lajos kir.
 főügyész, dr. Lang orvos, Tomba, dr. Duczmann ezredorvos, Németh Já-
 nos Szegszárd, szolgabíró; Gerenday Lajos tb. főjegyző, olvashatlan,
 Villinger Márton Bonyhád, olvashatlan, Rozinger Ignác ügyvéd, egyen-
 kint 1—1 forint. Taizs Mihály nyomdász 1 frt 50 kr. — Kammerer
 Ferencz 5 frt, Hölbling Viktor 5 frt, Weissmayer Lipót izraelita, Weis-
 ler Miksa izr., Reif Károly izr. egyenként 1—1 frt., Frankfurter Albert
 izra. 1 frt 20 kr, N. N. 20 kr. Deutsch Lajos izr. törzsörmester 20 kr.
 N. N. 50 kr. Összesen 33 forint.

Verespataki unit. egyházból 5 frt. Orbók Mór igazg. tanár, Gal-
 gócz a 264. sz. gyűjtőiven 2 frt. Jakab Lajos szinigazgató 471. számú
 gyűjtőívhez 10 frt.

T. Pap Móses tanár ur Kolozsvártt a 396. számú gyűjtőiven
 10 forint.

Özv. Árkosy Lajosné 6 nagysága a 309. sz. gyűjtőiven: Özv. Ár-
 kosy Lajosné Gyergyai Borbára Kolozsvártt 10 frt., özvegy Fejér Márton-
 né, Gyergyai Róza Kolozsvártt 10 frt. Összesen 20 frt.

Özv. Sándor Istvánné 6 nagysága 413. számú gyűjtőívén: Özvegy
 Sándor Istvánné, Gyergyai Klára Kolozsvártt 10 forint, Néhai Árkosy
 Lajosné, Gyergyai Zsuzsa emlékére özvegy Gyergyai Ferenczné, Bartha
 Zsuzsánna Kolozsvártt 10 frt, együtt 20 frt.

T. Simó Ferencz urtól Szilágy-Nagyfalu a 381. sz. gyűjtőiven 10
 forint.

T. Boér Gergely tanár ur Kolozsvártt, a 406. sz. gyűjtőiven 3
 forint.

T. Molnár Sándor ügyvéd ur Kolozsvártt másodizben 10 frt.

Méltóságos özv. Nagy Elekné sz. Gedő Teréziától Kolozsvártt, a
 256. számú gyűjtő iven 50 frt.

Méltós. Petrichevich Horváth Kálmán ur, F.-Zsuk 189. számú gy-
 iven 100 frt.

Nagys Gálfi Endre honvéd törzsorvos ur 318. sz. gy.-ívhez 25 frt.
 Varga Lajosné szül. Rajka Róza 6 nagysága Sáros patakról 5 frtot.

Nagyságos Dr. Székely Ferencz ur közvetítése folytán Tkts Plik Lajos
 kir. ügyész ur gyűjtése K a p o s v á r t t a 38. számú gyűjtő-könyvecskére:

Városi jótékonyalap 5 frt, Matolcsi József 2 frt, ifj. Csorba Ede 1 frt
 40 kr., Babochay Kálmán 1 frt 40 kr., Csépán Antal, Plik Lajos, Perczel
 Ákos, Varga Lőrincz, Bakonyi Ferencz, Dr. Andorka Elek, Dr. Né-
 meth Károly, Dr. Hodossy Lajos, Dr. Pfrterer Lajos, Rosenfeld Mór,
 Neuman Sándor, Grünhut Lajos, Német Ignác, Svarcz Samu, Folly József,
 Fodor Géza, Babochay Zsigmond, Dr. Stein Mór, Kemény Alajos, Jakab Ist-
 ván, Dr. Szigethy János, Bogyai Kálmánné egyenkint 1—1 forint; Nagy Jó-
 zsef 90 kr., Schäffer József, Bernáth Kálmán, Jakab József, Nagy Sándor,
 Maár Gyula, Szász Dénes, Bereczk Sándor, Marton Gyula, Strinavich Béla,
 Bereczk Sándor, Hekkinger István, Csonka Gyula, Matócsi Sándor, Belovari

Lajos, Lajpczig Vincze, Melhárd Gyula, Madarasi Andor, Schäffer Alajos, Dr. Krames József, Poor Sándor, Polgár János, König József, Városi iroda, Rimánóczy Ferencz, Raab József, Vörös Vincze, Tarcsay Károly, Dr. Folly Hugó, Herman Manó, Istvánffy József, Kazay Miklós, N. N., Mike Károly, Török Zsigmond, Elenyi Károly, Gyarmathy József, Barakonyi Károly, Kardos Antal, Jalfosvzky Lajos, egyenként 50—50 krajczárt, Pohl László 30 krajczár, Kölgyessy Antal 20 kr., Partay Tivadar, Deli Lajos és Kégl Nándor egyenkint 10—10 krajczár. Összesen 53 frt o. é.

Bogyai Kálmánné, szül. Heufner Matild ő nagysága 69. számú könyvecskéjén: Bogyai Kálmánné 5 frt, Psik Lajos 50 kr. Összesen 5 frt 50 kr.

E közlemény összege 506 frt 50 kr. Ehez adva a 14. közlemény összegét 10,583 frt 87 krt, az alap teszen 11,090 frt 37 krt.

Budapest, június 12-én, 1883.

Hajós János
egyh. gondnok.

Végh József
pénztárnok.

Köszönetnyilvánítás.

Tisztelt szerkesztőség! A múlt évben nov. 2-án történt nagy tüzvész alkalmával 800 frtra becsült kárt szenvedett toroczksóztgyörgyi unitárius ekkla alólirt előljárósága a legmélyebb hálás köszönet kifejezését megtenni az ekkla és tanköteles gyermekek szülőinek nevében, mindazon testületek és egyes adakozók iránt, kik a kellő időben nemes adományaikkal közreműködtek arra nézve, hogy a tél küszöbén csaknem teljesen elhamvadt faépületű iskola úgy berendeztethetett, hogy abban a tanítás már ez iskolai évben 60, 70 tankötelessel folyamatban volt és a 72 éves öreg iskolatanító — ki egyéb kárai mellett összes gabonakészletét elvesztvén, a legszorosabb értelemben vett kenyértelen állapotra jutott volt — 53 frt segélypénzt ki lehetett szolgáltatni: kedves és mulaszthatatlan kötelességének tekinti. Szíveskedjék azért ezt a Magvető múlt és ez évi füzetének Aranykönyvében említett nemes adakozóknak, odaértve a medeséri ekklát is, mely a Főt. püspök ur útján utólagosan 4 frtot küldött bé, becses tudomására hozni s egyszerűsmind Főt. Ferencz József püspök ur irányába is, ki szíves volt az adakozást az egyh. körökhöz intézett felhívásával elősegíteni, hálás köszönetünket nyilvánítani. — Toroczko-Szt-György, 1883. jun. 19-én. Alázatos szolgálai: Létay Domokos, lelkész. Simon János, m. k. gondnok. Baló Sámuel s. k. isk. tanító.
